

Türkiye İlk Tunç Çağı Araştırmaları Üzerine Bir Değerlendirme

Dr. Savaş Harmankaya

Eşime

Giriş

İlk Tunç Çağı Tanımının Ortaya Çıkışı¹:

Anadolu ve Trakya² topraklarını kapsayan Türkiye'nin İlk Tunç Çağı kültürlerine geçmeden önce tunç çağı teriminin nasıl ortaya çıktığına göz atılması gerekmektedir. İnsanlık tarihini bölümlere ayırmak için, ekonomik, toplumsal ve idolojik unsurları gözönüne almadan çok basit terimlerle bu hayali dönemlerin tanımlanması ve isimlendirilmesi ilginçtir. İnsan toplumlarının geçmişini bölümleyerek, gelişimin nasıl olduğu hakkındaki ilk fikir 1819 yılında C.J. Thomsen tarafından önerilmiştir. Danimarka Milli Müzesi'ne dünyanın çeşitli taraflarından getirilen nesnelere tasniflenmesi görevini alan Thomsen, sadece mantıksal açıdan ve nesnelere yapıldığı malzemelerin ve üretimlerinin zorluğuna göre, basit bir sınıflamaya gitmiştir. Thomsen, ham madde teknolojilerine dayanan taş, tunç ve demir sıralamasına göre, Taş Çağı, Tunç Çağı ve Demir Çağı bölünmesini ortaya koymuştur. Bu teknolojik ölçütlü sınıflama, günümüzde tarihçi ve arkeologların tartışmasının bile tabu olduğu klasik kronolojik sınıflamanın temelini oluşturmuştur. Thomsen'in bu sıralamasına "Üç Çağ Sistemi" adı verilmektedir. Daha sonra 1851 yılında Kültür Tarihi, yazının var olup olmamasına göre ikiye bölünmüştür. Yazılı belgelerden önceki döneme, Prehistorik Dönem (Tarihöncesi), yazının ortaya çıkışından sonraki döneme ise Historik Dönem (Yazılı Tarih) adı verilmiştir. D. Wilson tarafından teklif edilen bu bölünme günümüzde hala geçerliğini

¹ Bu yazı, TAY'ın Paleolitik/ Epipaleolitik, Neolitik ve Kalkolitik Çağ klasörlerinin girişindeki yazılardan içerik olarak farklı değildir. Trakya ve Anadolu'nun İlk Tunç Çağı'nın tümünü irdelemek düşüncesi ile yazılmamıştır. Okuyucuya diğer sayfalarda ayrıntıları ile anlatılan yerleşme yerlerinin bu çağı ve evrelerine olan katkılarına dikkat çekmek amacıyla ve dönemin bir iskeletini oluşturmak, az da olsa İlk Tunç Çağı insanının, yaşam çerçevesini anlaşılabilir hale getirmek düşüncesi ile planlanmıştır. Kalkolitik Çağ klasöründeki giriş yazısında olduğu gibi öncelikle dipnotsuz yazılması düşünülmüş, daha sonra bu bilgilere istendiği takdirde hemen ulaşılabileceği birkaç yayın ile bu çağı irdeleyen genel yayımlar bu giriş yazısının dipnotunda verilmiştir. Yerleşme yerlerinin özellikle yalnız İTÇ ile bilgilerinin alındığı yayımlar ise o yerleşmeyi anlatan yazının altında gösterilmiştir. Eğer konum, kazı, v.d. gibi bilgiler varsa yazı İTÇ ile ilgili değilse de burada verilmiştir. Okuyucu ayrıntılı bilgilerin kaynağına gitmek isterse bu yayınlara kaynakça kısmından bakmalıdır.

² Yazının Trakya ve Marmara Bölgesi Sn. Burçin Erdoğan'ın önerileri ile yazılmıştır.

korumaktadır. 1865 yılında J. Lubbock Taş Çağı'nı Paleolitik (Eskitaş Çağı) ve Neolitik (Yenitaş Çağı) olarak ikiye ayırmıştır. Aynı bilim adamı daha sonra bu iki çağ arasına Mezolitik Çağı (Ortataş Çağı) ilave etmiştir. Bu şekilde, Paleolitik Çağ, Mezolitik Çağ, Neolitik Çağ, Tunç Çağı ve Demir Çağı diye bir sıralama oluşmuştur. Tunç Çağı ise madenciliğin gelişimine bağlı olarak alt dönemlere bölünmüştür. İnsanların madene işlemeyi öğrendikleri ama yontma taş endüstrilerinin de ağırlığını devam ettirdiği dönem, Kalkolitik Çağ (Bakır-Taş Çağı) adını almış ve Neolitik Çağ'ın devamı olarak kabul edilmiştir. Madencilikte ilerleme dönemleri ise Bakır Çağı ve Tunç Çağı başlığı ile ifade edilmiştir. Bakır Çağı terimi daha çok Avrupa arkeolojisine uygulanan bir terimdir³. Genelde İlk Türk arkeologları da bu tanımları kabul etmişler, Türkiye arkeolojisi tarihinin başlangıcında, bu evre isimlerini kullanmışlardır. Kalkolitik Çağ'dan Demir Çağı'nın başına kadar Tunç Çağı olarak adlandırılan sürenin çok uzun olması, arkeologları bu dönemi İlk Tunç, Orta Tunç ve Son Tunç diye üç alt bölüme ayırmalarına yol açmıştır. Çağa adını veren tunç, bakıra arsen ya da kalay katılarak yapılan ve bakıra göre daha sert olan bir alaşımdır. Anadolu için İlk Tunç Çağı terimi ilk defa C. Blegen tarafından ortaya atılmıştı⁴. Blegen bu terimi bilim dünyasına sunmasındaki temel prensibi Anadolu kronolojisi ile Ege kronolojisi arasında bir terim birliğine gitmekti. İç Anadolu Bölgesi kronolojisinde İlk Tunç Çağı I. evre: Son Kalkolitik-İlk Tunç Çağı I. evre, Bakır Çağı: İlk Tunç Çağı II. evre, Tunç Çağı'nda: İlk Tunç Çağı III. evre adı ile değiştirilmiştir. Goldman Gözlükule yerleşmesi kazısında gaga ağızlı testilerin ilk defa ortaya çıkışını bir değişim kriteri olarak ele almakta ve gaga ağızlı testilerin olduğu tabakayı İlk Tunç Çağı adıyla tarihlemektedir. İlk Tunç Çağı'nın sonunda MÖ 2. bin yılın başında, Anadolu'ya yazının gelmesi ile artık Anadolu'da tarihi çağlara geçilmektedir. Tarihi çağlar da, İlk, Orta, Yeni ve Yakın Çağ adları ile Cumhuriyet Dönemi'ne kadar ulaşmaktadır. Gerçekten çağ isimlendirmeleri tamamen olmasa da büyük ölçüde hayalidir. Arkeologlar, bilimsel ortamda anlaşabilmek, aynı dili kullanabilmek için bu isimlendirmeyi uygun görmüşlerdir. Özellikle İlk Tunç Çağı teriminin kullanılması için bu ad verilen dönemde, tunç üretiminin kesin başlamış olması gerekmektedir. Neolitik Çağ'da doğal bakırın kullanımının yanısıra ilk bakır izabe, ergitme deneylerin yapılması Kalkolitik Çağ teriminin daha geriye gitmesine ya da Kalkolitik Çağ'ın Neolitik Çağ'ın ortasında başlatılmasına yol açmalıdır. Ya da Madenli (Bakırlı) Neolitik Çağ gibi yeni terimler sunmak gerekmektedir. Aynı şekilde Kalkolitik Çağ'da da tunç üretiminin başladığı görülmektedir. Bu açıdan terimlerin gerçek anlamda kullanılmadığı ama artık değiştirilemeyecek hale geldiği anlaşılmaktadır. Klasik kronoloji isimlendirilmelerini değiştirmek, toplumların ekonomik yaşamlarına göre yeni dönem isimlendirmeler de⁵ J. Lubbock, E.B. Tylor, L. H. Morgan, G. Childe, U. Esin gibi bilim insanlarınca

³ Esin 1969:20

⁴ Blegen 1950:22

⁵ Ekonomik yaşama dayanan sınıflandırmalar için bak. Şenel 1982:12-26

teklif edilmiştir. Bu yeni terminoloji çalışmalarına, konumuz dışında olduğu için burada değinilmemiştir.

İlk Tunç Çağı'nın Alt Safhaları:

Tabakalaşmaya dayanan sistematik kazı ve yüzey araştırmaların son yıllarda artması arkeologların bölgeler arasındaki buluntu benzerliklerine dayanarak daha doğru bir görelî/nisbi kronoloji (tarihsel zaman dizini) tablosu yapabilmesine yol açmıştır. Yaklaşık 1.200-1.300 yıl süren İlk Tunç Çağı, genelde romen rakkamları ile yazılan üç alt evreye ayrılmıştır. I-II-III şeklinde gerçekleştirilen bu bölümlenme de gerçekte yapaydır. Bu dönemde pek çok bölgede kültürlerin sıçrama yapmadan muntazam geliştiği izlenmekte hatta bazı bölgelerde ise daha durağan bir kültür gelişimi görülmektedir. Bu yapay ayrımlar Anadolu'da ilk defa Mezopotamya kronolojisine uygun olarak Gözlükule (Tarsus) kazı sonuçlarına göre sunulmuştur. Yeni kazılarla bulguların daha ayrıntılı ve sistemli bir şekilde ele geçirilmesi, 14 C tarihlerinin çoğalması bu evreleri de yine yapay olarak "a", "b" gibi alt evrelere ayırma zorunluğunu ortaya çıkarmıştır. İlk Tunç Çağı I-III.evreleri, bu şekilde a ve b gibi iki alt safhaya bölünmektedir. Bir bölgede hatta bir kazı yerinde olabilecek olan bu bölümlenmeyi tüm Anadolu'ya uygulamak zordur. Bazen bir yerleşmedeki tabakalaşmayı da bu bölünlenmeye göre vermek zorunluluğu doğmaktadır. Kültür gelişiminin tüm bölgelerde paralel yürümediği aşıkardır. Bazı bilim adamları Anadolu'nun bazı bölgelerinde İlk Tunç Çağı'dan Orta Tunç Çağı'na Geçişe "Geçiş Dönemi", Doğu Akdeniz ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde'de Suriye arkeolojisinden çıkararak İTÇ IIIc ya da İTÇ IV. evre adını da vermişlerdir. Amik Ovası J evresinin son döneminin karşıtı olan İTÇ IV (bazı yerlerde İTÇ IIIb) evresi, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki ancak birkaç yerleşme yerinde sunulmaktadır. Şu anda bu evreyi tüm Anadolu'ya uygulamak zordur. Bu açıdan yerleşme yeri yazılarımızda bu evre ayrı bir kutu içinde gösterilmemiştir. Bu evre İTÇ III. evre kutusunda işaretlenmiştir.

İlk Tunç Çağı'nın Tarihlendirilmesi:

Klasik tarihlendirilme ile MÖ 3. bin yılının tümünü kapsayan İlk Tunç Çağı'nın başlangıcı olarak MÖ 3.200-3.000 tarihleri önerilirken, D. Easton tarafından yeni 14C tarihlerine dayanılarak bu tarih MÖ 3.500 yıllarına kadar geri çekilmiştir. Kumtepe Ib tabakası ile batıda İTÇ başlatılmaktadır. Gerçekten son yıllarda saptanan 14C tarihleri bunu kanıtlamaktadır. Daha çok Batı Anadolu Bölgesi için önerilebilecek olan bu tarih Anadolu'nun diğer bölgelerine uygun değildir. Örneğin Doğu Anadolu Bölgesi'nin İlk Tunç Çağı başlangıcı için MÖ 3.000 tarihi verilmektedir. Bitiş tarihi için de MÖ 2.000-1.900 yılları kabul edilmektedir.

MÖ 3. bin yılın son kısmında yaklaşık olarak MÖ 24. yüzyıl'dan itibaren Anadolu'daki bazı olaylar komşu Akad devleti'nin yazılı belgelerinden öğrenilmektedir. Bu dönem Anadolu'nun gerçek "Protohistorik Dönemi"dir.

MÖ 18. yüzyılda yazının Anadolu'ya Asur/Aşur'lu tüccarlar tarafından getirilmesiyle ortaya çıkan yazılı belgeler yardımıyla, Yakındoğu-Mısır ve Anadolu kronolojisini daha gerçekçi bir şekilde karşılaştırmak mümkün olmuştur.

İlk Tunç Çağı Terimi:

Eski Tunç Çağı dışında, türkçe yazılmış birçok yayında yabancı dilden tercüme edilerek, "Erken Tunç Çağı/Erken Bronz Çağı" olarak da karşımıza çıkmaktadır. Bu ikinci terim daha nadir kullanılmaktadır. Biz ise bu çalışmamızda bu iki terim yerine İlk Tunç Çağı terimini kullanmayı tercih ettik. "Eski" tanımı daha çok eskimiş nesnelere için kullanılan bir terim olduğu için eski yerine dönem isimlendirilmesinde bir başlangıç terimi olan "İlk" daha uygun görülmüştür. Tunç öztürkçe bir kelime olduğu için de Bronz'a tercih edilmiştir. Son yıllarda İlk Tunç Çağı ile ilgili 14C tarihleri yeni kazıların hemen hepsinde az sayıda da olsa elde edilmiştir⁶. Günümüzde artık bu yapay terimler yerine bu mutlak tarihlerin de yardımıyla yazılı tarihöncesi dönemlerdeki kültürler ve bulguları, örneğin MÖ 4. bin yıl, MÖ 3. bin yıl, MÖ 3. bin yılın ilk çeyreği, yarısı (X) kültürü gibi tarihsel terimlerle konuşmak gerekmektedir. Yine bazı yayınlarda günümüzden önce (GÖ) tarihleri MÖ'nin yerine sunulmaktadır. Biz çalışmamızda klasik kronoloji içinde, günümüzden önce yerine Milattan Önce (MÖ) tarihlerini vermeyi bu daha doğru bulduk.

Kronoloji:

Türkiye sınırları içinde, özellikle İstanbul Üniversitesi, Prehistorya Anabilim Dalı'nda da kabul gören ve insanın ilk ortaya çıkışından Cumhuriyet Dönemi'ne kadar olan süreyi ihtiva eden, Klasik görsel kronoloji tablosu özellikle arkeolojiye yabancı olan okuyucular için aşağıda gösterilmiştir. Demir Çağı'nda batı ve doğuda var olan farklı dönem isimlendirilmeleri, bu klasörün konusu olmadığı için burada açıklanmamıştır.

Yazılı tarih öncesi dönem:

Paleolitik Çağ (Eski Taş Çağı)
Mezolitik Çağ (Orta Taş Çağı)
Neolitik Çağ (Yeni Taş Çağı)
Kalkolitik Çağ (Bakır-Taş Çağı)
İlk/Eski/Erken Tunç Çağı

Yazılı tarih dönemi:

İlk Çağ
Orta Tunç Çağı

⁶ Anadolu'nun İTÇ için alınan 14C tarihleri toplu bir şekilde Mellink 1992: 174-178'de sunulmaktadır.

Son Tunç Çağı Demir Çağı

Ortaçağ
Yeni Çağ
Yakın Çağ
Cumhuriyet Dönemi

Yayınlar-Araştırmalar/Kazılar: İlk Tunç Çağı ağırlıklı yayınlar içinde, D.H. French⁷ in İngiliz Arkeoloji Enstitüsü adına gerçekleşen yüzey araştırmalarını topladığı ancak bazı kısımlarının yayınlandığı tezini⁷, A. Sagona⁸, H.F. Russell⁹, J. Yakar¹⁰, J.L.Hout¹¹, C. Marro, M. Korfmann ve ekibinin¹² yazdığı yayınları sayılabilir. İlk Tunç Çağı Anadolu madenciliği konusunda bilgi almak isteyenlerin de U. Esin'in çalışmalarına¹³ bakması tavsiye edilebilir. Bu yazarların yayınları kaynakçada sunulmuştur.

Anadolu'da sadece İlk Tunç Çağı ağırlıklı yüzey araştırmaların var olduğunu iddia etmek imkansızdır. Yüzey araştırmacıları çoğunlukla araştırdıkları yerlerdeki tüm yerleşme yerlerini çağ ayırımı yapmadan belgelemektedir. Herhangi bir yerleşme yerinin, yalnız İlk Tunç Çağı'nı aydınlatmaya çalışan kazıların var olduğu, mezarlık kazıları dışında pek iddia edilemez. A. Sagona tarafından Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'nde gerçekleştirilen Büyüktepe ve Sos Höyük kazıları Karaz problemini çözmeye dolayısıyla bu yörenin İTÇ'nı açıklamaya yönelmiştir. Anadolu'nun ölü gömme geleneklerini¹⁴ açıklayan İlk Tunç Çağı'na ait mezarlık kazıları çoğunlukla kurtarma kazısı mahiyetindedir. Köylüler, tarla düzeltme, toprak çekme gibi tesadüfen ortaya çıkan mezarları arkeologlardan önce kazarak gömüt armağanlarını koleksiyonculara ve müzelere satmışlardır. Bu mezarlıkların ortaya çıkmasında ayrıca doğal gaz borusunun geçirilmesi (Küçükköy Mezarlığı), baraj yapımı için dolgu malzemesi aranması (Bilecik Mezarlığı), yol yapımı (Yortan Mezarlığı) ve çeşitli inşaat çalışmaları gibi nedenler rol oynamıştır.

Çağlara Göre Kùltürler

İlk Tunç Çağı I. Evresi: Kasabalardan Kentlere (Yaklaşık MÖ 3.300/3.200-2.650)

Kronoloji ve Genel Özellikler: Kalkolitik Çağ'dan itibaren Eski dünya da başlayan ticaret ilişkileri ve kültürlerin etkileşimi, Anadolu yarımadasını

⁷ French 1968

⁸ Sagona 1984

⁹ Russell 1980

¹⁰ Yakar 1985

¹¹ Hout 1982

¹² Korfmann et al. 1994

¹³ Esin 1969

¹⁴ İlk Tunç Çağı'nın ölü gömme adetleri çok kısa olarak genel özelliklerine değinilmiştir.

Akdeniz-Ege-Karadeniz deniz ticareti ile Mezopotamya-İran-Kafkaslar-Balkanlar arasındaki kara ticaretinin merkezi durumuna sokmuştur. Arkeolog ve tarihçilerin Son/Geç Kalkolitik Çağ adı verdikleri çağdan İlk Tunç Çağı adını verdikleri çağa geçişin, kesin bir tarihi söylenememektedir. Bu geçişi iklimsel olaylara ya da göç gibi önemli kriterlere de bağlamak yanlıştır. Yine bir başka yanlış bu geçişin kesintisiz olduğunun söylenmesi ya da artık İlk Tunç Çağı'na girilmiştir tanımlaması yapılmasıdır. Son Kalkolitik Çağ adı verilen dönemdeki kültür öğeleri, yerel geleneklere bağlı olarak gelişmesine devam etmiştir. Gözlükule'de gaga ağızlı testilerin ortaya çıkışı İlk Tunç Çağı ayırım için ilk yapay kıstas olmuştur. Anadolu arkeolojisi üzerine çalışmalar yapan birçok bilim insanı, Anadolu kültür tarihinin bölümlendirmek için denemeler yapmışlardır. Tüm bu çalışmalarda ortak yönler olduğu gibi farklı değerlendirmelerde görülmektedir. Bu bilim insanlarından biri olan M.J. Mellink İTÇ I evresini, A ve B alt evreleri olmak üzere iki alt evrede incelemektedir¹⁵. Mellink tarafından İTÇ IA olarak tanımlanan evreyi, Son Kalkolitik Çağ'dan İTÇ I. evreye geçiş dönemi olarak da kabul edebiliriz. Bu evreye Anadolu'nun kuzeybatı kesiminden Kumtepe Ib ile Demircihöyük en alt yapı katları, Güneybatı'dan Kusura A tabakası, Beycesultan XX.yapı katı, İç Anadolu Bölgesi'nde Alishar 15. Yapı katı (tepe), güneyde Gözlükule'nin İTÇ I'in erken evreleri, Amik Ovası G evresi, Doğu Anadolu Bölgesi'nde Tepecik, Hassek Höyük'ün 5. tabakası, Samsat, Kargamış, Arslantepe VI A tabakası'ndaki yerleşimler sokulmaktadır. Mezopotamya kronolojisinde bu evre Geç Uruk evresi olarak tanımlanmaktadır.

Aynı araştırmacı İTÇ I B evresine ise Troya I'in erken yapı katlarını, Demircihöyük'ün C-G yapı katlarını, Karataş Semayük'ün I ve II. yapı katlarını, Beycesultan'ın XIX-XVII. yapı katlarını, İç Anadolu Bölgesi'nden Yarikkaya, Alacahöyük 9. yapı katını, Alishar'ın 14-12 (tepe) yapı katlarını, Güneyde Gözlükule'nin İTÇ I evresi'ndeki yerleşimini, Amik Ovası G evresi yerleşimlerini, Doğu Akdeniz bölümünde Gedikli Karahöyük, Doğu'da Arslantepe VIB yapı katını, Norşuntepe, Korucutepe, Tepecik, Sakyol-Pulur, Güneydoğu'da, Hassek,Lidar ve Kurban'ın İTÇ I yerleşimlerini yerleştirmektedir.

Batı Anadolu arkeolojisi için temel taşı niteliğinde olan Demircihöyük ve Hisarlık/Troya kazılarını yöneten M. Korfmann ise İTÇ I evresini, tek dönemde değerlendirmektedir¹⁶. Mellink'den farklı olarak Demircihöyük D-K yapı katlarını, Troya I'in a-f yapı katlarını, Beycesultan'ın XIX-XVII. yapı katlarını, Kusura A tabakası, Alacahöyük 14-13, Alishar 14 ve Karataş-Semayük'ün I. yapı katını bu evreye sokmaktadır. Mezopotamya'da bu evre ile birlikte yazının keşfedilmesi ve ilk öncü kent devletlerinin kurulmaya başlaması komşu Anadolu'yu da kısmen etkilemiştir. Mezopotamya'nın Jemdet Nasr dönemi ile Erhanedan I dönemi, Anadolu'nun İTÇ I ile özdeşleştirilmektedir.

¹⁵ Mellink 1992:tablo 2-3

¹⁶ Korfmann 1989:şek.4'deki tablo

Sosyo-ekonomik Yaşam: Evrenin genel özellikleri olarak dine ve askeri güce dayanan bir sistem içinde, deniz ve kara ticaretinin varlığı ile bölgeler arasındaki ilişkilerin yoğunlaştığı, büyük miktarda bakır kullanımı ile birlikte arsenli tunç üretiminin bu evrede başladığı söylenebilir. Maden üretimi gibi karmaşık bir teknolojiyi bilmek, çağın iş kolları arasında herhalde en çok tutulan iş kolu olmuştur. Taş yontuculuğu da önemini kaybetmemiştir. Büyük yerleşme yerlerinin hemen hepsi sur duvarı ile korunmaktadır. Deniz ticaretinin artması doğal liman olan körfezlerde, koylarda yeni yerleşmelerin kurulmasına, küçük köylerin kasabalaşmasına yol açmıştır. Kervan yolları üzerinde ve dağlar arasındaki doğal geçitleri tutan yerleşmeler de önem kazanmıştır. Doğu ile batı arasındaki kervan yolları, mevsimlere ve sosyal olaylara göre de yer değiştirmektedir. Ticareti organize eden kişiler, belki kendi toplumlarında önemli kişi haline gelerek, o toplumu idare eden seçkin sınıfına dahil olmuşlardır. Yerleşme birimleri örgütlenmiştir. Kasabaları yönetecek idari sınıf da ortaya çıkmıştır. Yönetici sınıf olasılıkla hem askeri hem de dinsel sınıfı da temsil etmektedir. Tüm yerleşmelerde tapınak ya da tapınak vazifesi gören yapılar inşa edilmiştir. Toplumdaki sınıflar arasında doğal olarak askeri sınıf da önem kazanmıştır. İş bölümüne yönelik sosyal sınıflar daha belirgin olarak ortaya çıkmıştır. Bu evrede daha önceki evrenin dericilik, dokumacılık gibi işlerinin büyük ölçüde değişmediği, Son Kalkolitik Çağ bulgularından farklı bulgular bulunmamasından anlaşılmaktadır. Tarım ve hayvancılık gelişmiştir. Avcılık'da Kalkolitik Çağ'da olduğu gibi kişisel yürütülen, ailelenin besin ekonomisine katkı amacıyla yapılan bir iş olmuştur.

Yörelere göre Neolitik-Kalkolitik Çağ mimari özellikleri devam etmektedir. İçbatı Anadolu Bölgesi'nin kuzeybatı ucunda, Eskişehir yöresinde, Antalya civarında ve Doğu Anadolu'nun bazı yerlerinde "Anadolu tipi yerleşme" adı verilen bir düzende yapıların bir avlu etrafında radial planda sıralanmış olduğu yapılan kazılarda ortaya çıkarılmıştır. Bu özelliğin tüm Anadolu'yu kapsayıp kapsamadığı bilinmemektedir. Bu bilinmemede kazılan alanların küçüklüğü rol oynamaktadır.

Bazı yerlerde aralarında avlu ve işliklerin var olduğu çok odalı evlerin dağınık bir düzende yerleştirildiği görülmektedir. Ege kıyılarında ise Ege'deki adalardan etkilenen bir planda, taş döşemeli sokakların yanına inşa edilen uzun ev tipinde mimari bulunmaktadır. Ayrıca şato ya da kale tipinde yerleşmeler çoğalmıştır. Henüz bu tip yerleşmelerde merkezîyetçiliği belirten yapıların varlığına karşın saray denebilecek ölçüde büyük anıtsal yapılar henüz yoktur. Kuzeyde Karadeniz iklim kuşağı etkisinde kalan yöreler dışında, Anadolu'nun diğer kesimlerinde ahşap destekli kerpiç malzeme ile yapılan geleneksel yapıların egemenliğini devam ettirmektedir. Elmalı Ovası'nda ahşap malzeme kullanılmıştır. Diğer kesimlerde Anadolu'nun geleneksel malzemesi olan kalıplara muntazam dökülmüş ve güneşte kurutulmuş kerpiç tuğlaların yanısıra elde şekillendirilen kerpiç toprakları da bazı yerleşmelerdeki yapılarda kullanılmıştır. Bazı yerleşmelerde ise kerpiç ile birlikte ahşapa da ağırlık verilmiştir. Çok yerde taş temel yapılmıştır.

Dörtgen planlı yapıların damları çok kez düz dam şeklindedir. Ege dünyasında sevilen bir plan olan *Megaron* planı Kuzeybatı Anadolu'da ve İç Anadolu

Bölgesi'nin güneyin ve güneybatı sınırında yer alan yerleşmelerde uygulanmıştır. Bu tip yapıların damlarının nasıl olduğu bilinmemekle beraber semerdam şeklinde olduğu sanılmaktadır. Batıda, Ege ve Marmara Bölgesi'nde Troya I evresinde görülen çanak çömlek mal türü hakimiyetini kabul ettirmiştir. İç Anadolu Bölgesi'nde ise Son Kalkolitik Çağ çanak çömlek mal grupları devam etmektedir. Doğu Anadolu'nun kuzey kesiminde Erzurum-Kars bölümünde Karaz malı ile Gürcistan etkili Sioni benzeri mal, güney kesiminde Yukarı Fırat bölümünde Karaz malı ile Mezopotamya kökenli mallara ait kaplar bulunmaktadır. Güneydoğu Anadolu'da Orta Fırat bölümünde Son Kalkolitik Çağ/İTÇ I. evrede Yalın basit mal ile Saklı astar bezemeli mal örnekleri hakim mal gruplarıdır. Uruk Dönemi gelenekli biçimler de bulunmaktadır. Güney ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nde çark yapımı kaplar üretildiği halde batıya bu teknoloji henüz gelmemiştir. Tüm buluntular Doğu Anadolu'nun güneyinde ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde, Geç Uruk'dan İTÇ I. evreye bir devamlılığın olduğunu işaretler. Bu evredeki ölü gömme adetlerine göz attığımızda toprak mezar, küp mezar ve sanduka mezar tipinde ölü gömme görülmektedir. Mezarlık yerleşmenin dışında ama yakınında bir yerde yer almaktadır. Ölüler mezarlara *hocker* durumunda (bacaklarını kıvrılarak ceninin anne karnında aldığı durum) yanına gömüt armağanları bırakılarak gömülmüşlerdir. Gömüt armağanları ölünün ölümden sonraki yaşantısı ile ilgili olarak konulmuştur. Mezar tiplerinin ölü ve ailesinin ekonomik durumuna göre yapılmadığı mezar armağanlarının zenginliğine göre yorumlanmaktadır. Kusura'nın A tabakasındaki yerleşimin mezarlığı hemen köyün batısında yer almaktadır. Yerleşme içine daha çok çocuk ölümlerinin gömüldüğü Hisarlık'ta I. tabakada, yerleşme içinde az sayıda çocuk mezarı bulunmasından anlaşılmaktadır. Pek çok yerleşmede yerleşim içine tek tük da olsa gömüt yapıldığı anlaşılmaktadır.

İTÇ I. evre kültürlerini Türkiye'nin standartlaşmış coğrafik bölgelerine göre değerlendirebilirsek:

Trakya ve Marmara (Kuzeybatı Anadolu) Bölgesi:

Gerek bu bölgenin gerek Ege Bölgesi'nin İlk Tunç Çağı başlangıcı Tarsus Gözlükule, Amik Ovası ve İlk Hellas-İlk Minos kültürlerine göre değerlendirilmiştir. Bölgede tabakalanması ile anahtar görevini gören yerleşme yeri Hisarlık Tepe'dir¹⁷.

Hisarlık Tepe/Troia I. kentinin ilk yapı katları olan a-f katları, yörede İlk/Erken Hellas I evresi ile çağdaş olan İTÇ I. evreye tarihlenmektedir¹⁸. Troia I. yapı katlarındaki çanak çömlek üretim tekniklerinin, kap biçimlerinin tüm bölgeye hakim olduğu görülmektedir. Hisarlık Tepe'de gerek Blegen gerek Korfmann başkanlığında gerçekleştirilen kazılar, Schliemann ortaya çıkardığı yerleşme tabakalanmasının kontrol edilmesine yönlenmiştir. Korfmann yönetimli kazılar yeni bazı evrelerin saptanmasını sağlamıştır. Troia I yapı katlarında yaklaşık 90 m sur ile çevrili şato tipli küçük bir yerleşim bulunmuştur. Kente anıtsal sayılabilecek kapılar ile girilmektedir. Sur içinde, Ege dünyasında çok sevilen

¹⁷ Yerleşme yerlerinin adları eğer koyu yazılmışsa, bu yerleşme yeri hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir. Bunlar için bak: Arkadaki büyük fişler. İnce harflerle yazılanlar ise küçük fişler arasındadır.

¹⁸ Bak: Troia kaynakçası

bir yapı tipi olan *megaron* tipi yapılar vardır. *Megaron*, genel planı ile ince uzun dikdörtgen biçimde bir yapıdır. Bu yapının uzun duvarları biraz daha uzatılarak kapının olduğu kısa yüzde anteli bir giriş holü meydana getirilmiştir. Yapıların ortasında, günlük kullanımdan çok başka bir işlevi olduğu anlaşılan büyük ocaklar, bu yapıların bazılarının hem idari hem de dinsel işlevi olduğunu bize anlatmaktadır. Şato'da yöreyi idare eden soylu bir sınıfın kaldığı kesindir. Bu soylu sınıf olasılıkla deniz ticaret ile Troia'yı yörenin merkezi yerleşimi durumuna getirmiştir. Yerleşmenin bir aşağı kenti olup olmadığı bilinmemekteyse de Troia II ve VI. tabadaki yerleşmelerin böyle bir aşağı kentte sahip olmasını I. evreye kadar indirgeyebiliriz. Bu evrede çömlekçi çarkı Marmara Bölgesi'ne henüz gelmemiştir. Elde yapılan kaplarda yüzey rengi olarak siyah, gri, yeşilimsi gri renkleri tercih edilmiştir. Kapların yüzeyleri özenle cilalanmıştır. Genelde yalın bırakılan kapların tutamaklarında çizilerek yapılmış insan yüzleri bulunmaktadır. Üç ayaklı kaplar evrenin en tipik kaplarıdır. Troia I kültürünün daha çok kıyı yerleşimlerini kapsayan bir kültür olduğu anlaşılmıştır. Kültür Batı Marmara kıyılarından başlamakta, Kuzey ve Orta Ege'yi kapsamaktadır. Hisarlık yakınlarında yer alan bir başka yerleşme yeri olan **Beşik Yassitepe**'de M. Korfmann başkanlığındaki kazı Troya I evresi ile çağdaştır¹⁹. Bu yerleşmenin en alt tabakasında, 14 m uzunluğunda 5 m genişliğinde, *megaron* planında iki sıra halinde yapılar bulunmuştur. Hisarlık Tepe'ye çok yakın konumdaki **Hanaytepe**'nin B tabakası Troya I ilişkilerini yansıtmaktadır²⁰. Kuzeybatı Anadolu'nun Son Kalkolitik Çağ'dan İTÇ'na geçişi tabakalı olarak veren en iyi yeri, **Kumtepe**'dir. Kumtepe I c safhası bu evreye tarihlendirilmektedir. Bu safhada el yapımı kaplar ele geçmiştir. Gaga ağızlı testi ve dört kulplu küpcük gibi Troya I'de de kullanılan biçimler vardır²¹. Gökçeada **Yeni Bademli Höyük**'de son yıllarda başlatılan kazı, Troya I evresi bulgularını kazandırmıştır²². Bu höyükte etrafı surla çevrili küçük bir yerleşim saptanmıştır. Kazı çalışmaları ilerledikçe belki Troya I gibi şato niteliği taşıyan bir yerleşme ile karşılaşılacaktır. Gökçeada'nın güneyinde Türkiye Cumhuriyeti'ne ait bir ikinci ada olan **Bozcaada**'da Troya I kültürü verileri saptanmıştır. Troya I çanak çömleğinin güneybatıda, Ege Bölgesi'nin güneyine kadar yayıldığı yüzey araştırmaları ile saptanmıştır. Tunç Çağ'ın başında Trakya yoğun bir şekilde iskan edilmiştir. Yüzey araştırmaları sonuçlarına göre, Trakya'da bu evreye ait iki ayrı kültür bölgesi bulunmaktadır. İlk bölge Gelibolu yarımadası ile Marmara'nın kuzey kıyılarıdır. İkinci bölge ise Ergene Havzasıdır. Gelibolu Yarımadası'ndaki yerleşmelerde ise **Karaağaçtepe** örneğinde olduğu gibi daha çok Kumtepe Ic ve Troya I'in erken evrelerine ait mallardan parçalar toplanmıştır. Saros Körfezi'nin kuzey kesiminde denize yakın konumda yer alan Pandır Bahçe ve Hashöyük yerleşme yerlerinin yüzeyinde de Troya I tipi çanak

¹⁹ Korfmann 1989:473-474

²⁰ Yakar 1985a:148

²¹ Koşay-Sperling 1936: 29-36, res. 16-19

²² Hüryılmaz 2000:229-231

çömlek parçaları toplanmıştır. Marmara Denizi'nin özellikle kuzey kıyılarındaki yerleşmelerin Troya I. evrenin sonunda sebebi tam bilinmeyen bir nedenle terkedildiği anlaşılmıştır. Marmara denizi kıyılarında ve Gelibolu yarımadasındaki İTÇ I yerleşmelerinde Anadolu tipi kaplara ait çanak çömlek parçaları bulunmuştur. Marmara Denizi kıyılarında küçük koyların içinde, yanında bir su kaynağı ya da yaz-kış devamlı akan bir dere bulunan yerlerde İTÇ I. evre yerleşimlerine rastlanmıştır. Marmara Ereğlisi yakınındaki **Toptepe** ile Silivri **Selimpaşa** İTÇ I evresi çanak çömlek parçalarından dolayı bu evre yerleşimlerini barındırdığı sanılan iki kıyı yerleşmesidir. Daha doğuda ise Marmara Ereğlisi yakınındaki İstanbul çevresinde, Büyük Çekmece Gölü'nün batı kıyısındaki Gladina Mevkii ve Yeşilköy Ayamama Deresi çevresinde kesin olmamakla beraber İTÇ I. evreye tarihlenebilecek çanak çömlek parçalarının varlığı bildirilmektedir. Bu evre Marmara Denizi'nin batı ve kuzey kıyılarında saptanırken yerleşmeye çok uygun olan İzmit körfezi kıyılarında İTÇ I evresi yerleşimi bulunamamıştır. Avşa Adası Manastır Mevkii batık İTÇ yerleşmesi, olasılıkla tektonik bir nedenle Marmara Denizi'nin yükselmesi ile su altında kalmıştır.

Kuzeyde Aşağı ve Yukarı Ergene Havzası'nda Balkan malzemesi veren düz yerleşmeleri vardır. Bu yörede höyükleşmenin pek olmadığı görülmektedir. Trakya'nın içlerinde Anadolu tipi mal gruplarına ait çanak çömlek parçaları şimdilik iki yerde ele geçmiştir. Keşan ilçesi içindeki **Mezarlık Tepe** ile İpsala'daki **Arpalık Tepe**'de Anadolu malzemesi de bulunmuştur. Arpalık Tepe'de Troya I'in erken evrelerine ait çanak çömlekler görülmüştür. Bu evrede yerleşme dışında, yerleşme yerinin yakınında mezarlıklar kurulduğu anlaşılmaktadır. Yortan Mezarlığı'nın bazı mezarlarında gömüt armağanı olarak bulunan ve T. Kamil tarafından A grubu adı ile tanınan bazı kapların bu evrenin sonuna tarihlenebileceği iddia edilmektedir. Bazı bilim adamları Yortan İTÇ I evre kültürünü kuzeyde Balıkesir'den güneyde Kula'ya kadar bir koridor şeklinde dağıldığını kabul etmektedir.

Ege Bölgesi:

Son yapılan araştırmalar ve kazılar bölgenin MÖ 3. bin yılından itibaren yoğun yerleşime tabi olduğunu göstermiştir. Bu araştırmaların yine önemli sonuçlarından biri Helen ve Roma kentlerinin ilk iskanlarının MÖ 3. bin yılının başına hatta MÖ 4. bin yılının sonuna kadar geri gidebileceğinin anlaşılmasıdır. Urla yakınlarında, İzmir Körfezi'nin güney kıyısındaki **Limantepe**, antik Klozemenai kentinin MÖ 3. bin yıl yerleşimidir²³. Olasılıkla bu kıyı yerleşmelerinde Ege adalarının etkileri de özellikle mimari planlamalarda görülmektedir. H. Erkanal yönetiminde yapılan kazıda bir sur duvarı ile çevrili bir şato yerleşmesinin ancak bir kısmı gün ışığına çıkarılmıştır. İzmir'in güneyindeki **Bakla Tepe** kazılarında ise İTÇ I evresinde, 20 m uzunluğunda 4-5

²³ Bak: Limantepe kaynakçası

m genişliğinde evlerin arasında taş döşemeli dar sokaklar bulunmuştur²⁴. Evlerin içi bazı yapı katlarında ara duvarlarla bölünmüştür. Erkanal, bu evlerin tepenin oluşumuna uygun radyal planda olduğunu belirtmektedir. Yerleşme yine bir sur duvarı ile çevrilidir. Bu tip benzer mimariye yine Ege Bölgesinde Midilli Adası'nda Termi'de, Limni Adası'ndaki Poliochni (mavi tabaka) yerleşmelerinde rastlanmıştır. Yerleşim planlanması Troya'dan çok farklıdır. Daha güneyde yer alan Efes **Çukuriçi Höyüğü** yöresinin İlk Tunç Çağı kültürlerini açıklayabilecek kültür öğeleri ihtiva etmektedir²⁵. İzmir'in en eski yerleşmesi olan **Bayraklı**'nın ilk yerleşiminin bu evrede başladığı sanılmaktadır. **Helvacı Höyücek**'de İTÇ I malzemesi bulunmuştur. Ege Bölgesi'nin kuzeye kesiminde Marmara Bölgesi sınırlarına yakın konumda yer alan **Kaymaktepe/Höyücek**'de de İTÇ I çanak çömlekleri ele geçtiği belirtilmektedir. Son Kalkolitik Çağ'da ortaya çıkan ve İlk Tunç Çağı'nın başında da devam ettiği anlaşılan Kilia tipi idollerin üretim merkezi olan **Kulaksızlar** mermer atölyesi mermer idol üretim tekniklerini ve yapılaşlarını anlatan önemli bir yerdir. Antik Afrodiasias'ın içinde yer alan **Pekmez Höyük** bu yerin, Son Kalkolitik Çağ'dan itibaren yerleşildiğini belirlemektedir²⁶. Ne yazık ki bu İTÇ I yerleşimi geniş bir alanda kazılamamıştır. Bölgenin, Akdeniz Bölgesi içine de sokulan Göller Bölgesi ile olan sınırında yer alan ve bir yerde İçbatı Anadolu Bölümü'nde değerlendirilen **Beycesultan** bulguları ile uzun yıllar bu yöredeki kültürlerin tarihlendirilmesinde mihenk taşı görevini görmüştür²⁷. Beycesultan İTÇ I. evre kültürü Denizli'nin doğusu, Afyonkarahisar ve kısmen Burdur'a kadar olan bölgeye yayılmıştır. S. Lloyd başkanlığında J. Mellaart yönetiminde kazılan Beycesultan'ın XIX-XVII. tabakaları hafırları tarafından İTÇ I. evre içinde değerlendirilmektedir. Bu tabakalardaki yerleşimlerin bir sur duvarı ile korundukları ortaya çıkarılmıştır. Küçük kentin içinde, Batı Anadolu'daki diğer yerleşimlerde de görülen *Megaron* planlı yapılar yer almaktadır. Bağımsız olarak inşa edilen bu tip yapılarda uzun yan duvarlar öne doğru uzatılarak ön giriş holleri elde edilmiştir. Yapıların temelleri taş, duvarları kerpiçtendir. Zaten bu özellik İlk Tunç Çağı I. evre için tüm yapı tiplerinde kısmen Trakya ve Karadeniz Bölgesi hariç geçerlidir. Küçük sunaklar, toplumdaki dinsel öğelerin ağırlığını göstermektedir. Tapınak olarak nitelenen bu yapının içinde arasında sıvı adakları için çukur bulunan iki stel Beycesultan'daki bir kült töreninin burada geçtiğini anlatmaktadır. Bu sunaklar İTÇ II. evredeki tapınakların öncüsüdür. Batı Anadolu Bölgesi'nde Kiklad kökenli olduğu iddia edilen "Keman Biçimli İdoller" İTÇ I evresinde başlamaktadır. Batı Anadolu'nun Kiklad kültürleri ile olan ilişkileri bu evrede yoğundur. Bu olayı Kiklad adaları ile Anadolu kıyıları arasındaki deniz ulaşım araçları ile yapılan yoğun ticarete bağlayabiliriz. Manisa yakınlarında Marmara Gölü'nün güney kıyısındaki **Ahlatlı Tepecik** yerleşmesi

²⁴ Erkanal-Özkan 2000:263-270

²⁵ Evren 1999:22-32

²⁶ Bak: Pekmez kaynakçası

²⁷ Lloyd-Mellaart 1962

ve yanındaki mezarlık, Sart vadisinden Akhisar'a doğru kuzeye giden ticaret yolu üzerindedir. Mezarlıktaki küp ve sanduka mezarlar, her iki tip gömütün bir arada görüldüğü ilk yerleşmelerden biridir. Yine bu çağın ölü gömme geleneklerinin yansıdığı bir başka mezarlık İzmir yakınları'ndaki **Ulucak Höyük**'de saptanmıştır. **Kusura** A evresi mezarlığı ise Son Kalkolitik Çağ sonu ile İlk Tunç Çağı başına tarihlenmektedir.

İzmir il merkezinin güneyinde, Menderes İlçesi yakınlarında saptanan Altın Tepe ise bu evrede bakır madenciliğinin ne boyutta olduğunu gösteren önemli bir madenci işlik yeridir. Bu evrede batı Anadolu'da özellikle bakır madenciliğini gelişimi Bakla Tepe kazıları ile gün ışığına çıkarılmıştır.

Akdeniz Bölgesi:

Anadolu'nun tüm güney kıyısını kapsayan Akdeniz Bölgesi'ni gerçekte Doğu Akdeniz ve Batı Akdeniz olarak iki bölümde incelemek gerekmektedir. Alanya bu iki bölge arasındaki sınırı teşkil etmektedir. Batı Akdeniz Bölümü genellikle Güneybatı Anadolu ile ilgilidir hatta tümüyle bu bölge içinde değerlendirilebilir. Bölgede kazısı yapılan en önemli yerleşme yeri **Karataş Semayük**'dür²⁸.

Karataş Semayük'ün I. tabakası da bu evreyi temsil etmektedir. Bu yapı katlarında tepenin ortasında tahkimli bir yapı kompleksi ortaya çıkarılmıştır. Yapıda pise ya da şekilsiz kerpiç topanları kullanılmıştır. Yapının etrafı dal örgü tipinde inşa edilmiş bir halka ile kapatılmıştır. Mellink yerleşme yakınındaki mezarlıktaki bazı küp ve çömlek mezarların buluntularına göre bu evreye tarihlenebileceğine işaret etmektedir Göller Bölümü'ndeki **Bademağacı** ile **Kurucay** yöresel özellikler taşıyan kültürlerin bu dönemde var olduğunu ortaya koymuştur.

Doğu Akdeniz'de yer alan verimli Çukurova'nın İTÇ I. evreden itibaren yoğun iskan gördüğü yapılan yüzey araştırmaları ile saptanmıştır. Doğu Akdeniz Bölümü için en iyi tabakalanma veren yer H. Goldman başkanlığında kazılan **Tarsus Gözlükule** yerleşmesidir. Özellikle İlk Tunç Çağı içinde Akdenize çok yakın konumda belki bir liman kenti de olan Gözlükule verimli Çukurova'nın çeşitli gıdalarının, Toros Dağları madenlerinin Akdeniz ve Ege dünyasına çıkış kapısı olmuştur. Gözlükule kazısı sonucunda yorumlanan İTÇ I-III tabaka bulguları, Anadolu tipi malzeme ile Suriye ve Yakındoğu arasındaki ilişkileri somut biçimde belgelemiştir. Kilikya/Çukurova Yöresi'ndeki İTÇ I. evre'nin diğer bölgeler ile olan ilişkileri, çanak çömlek, maden, mühür, mühürcülük, mimari geleneklerle tanımlanmaktadır. Bu evrede Son Kalkolitik Çağ ürünleri olan Saman yüzlü ve Devetüyü çark yapımı malların az oranda olsa devamı ettiği izlenmiştir. Kilikya İTÇ I safhasının Son Kalkolitik-İTÇ I evresine geçişi gösterdiği ileri sürülmektedir. Anadolu tipi el yapımı gaga ağızlı testilerin ortaya çıkışı bu bölgedeki İTÇ I başlangıç sebebi olmuştur. Gözlükule'de evrenin hakim mal grubu kum katkılı kırmızı yüzey renkli malıdır. Güneydoğu ile var olan etkileşim Basit yalın mal ile anlaşılmaktadır. Gaziantep **Tilmen Höyük**

²⁸ Bak: Karataş-Semayük kaynakçası

özellikle bu evrenin Doğu Akdeniz Bölgesi ile olan ilişkilerini göstermesi açısından önemlidir. Doğu Akdeniz Bölümünün güneye uzantısı olan Amik Ovası'nda **Tell el Cüdeyde** ve **Tabara el Akrad** kazılarında bulunanlar, Kuzey Suriye, Doğu Akdeniz Bölümü ve Malatya-Elazığ yöreleri arasındaki ilişkileri de ortaya koymuştur. Amik Ovası'nda gerçekleşen yüzey araştırması ve höyük kazıları sonucunda R. J. Braidwood, Anadolu tarihöncesi arkeolojisi için bir ilk olan ova ya da yöre safhalaşmasını Amik Ovası kültürlerine uygulamıştır. Braidwood'un A-B-C gibi harflerle belirlediği bu safhalaşmanın G evresi İTÇ I. evresinin karşıtıdır. Bu evrede Basit Yalın mal ile Saklı astar bezemeli maldan kaplar çanak çömlek örnekleri görülmektedir. Yöre dana çok Kuzey Suriye kültür etkileşimi altındadır.

İç Anadolu Bölgesi:

İç Anadolu Bölgesi İTÇ I. evre kronolojisi Troya ve Demircihöyük çanak çömlek endüstrileri karşılaştırmaları ile kurulabilmektedir. Bölgedeki Son Kalkolitik Çağ kültürü ilerlemiş bir kültürdür. Bu kültürü daha sonra ortaya çıkan kültürlerden ayırmak zordur. Karışıklığın önlenmesi için çok kez, İç Anadolu Bölgesi'nin Son Kalkolitik Çağ ile İTÇ I evresi beraber değerlendirilmektedir. Bölgenin en kuzeybatı ucunda yer alan **Demircihöyük** konumu açısından hem Doğu marmara hem İç Anadolu Bölgesi hem de Batı karadeniz Bölümüne sokulabilir. İklimsel bölge olarak İç Anadolu tipi kara iklim bölgesindedir. Demircihöyük'ün D-K katları İTÇ I evresi içinde değerlendirilmektedir. Bir avlu etrafında yuvarlak oluşturacak şekilde yanyana yapılmış basit köy yerleşimi bu evrede başlamıştır. Kayseri Kültepe yerleşmesinin kazılan yerdeki son tabakasının bu çağı temsil ettiği ileri sürülmekteyse de birçok bilim adamı bu kanıda değildir. İç Anadolu Bölgesi'nde Son Kalkolitik'den İTÇ I geçişi veren bir başka yerleşme, höyük boyutuyla aynı oranda kazılmamış olan **Alışar**'dır. Alışar'ın bu evreden itibaren sur ile çevrili olduğu yorumlanmaktadır. Alışar'da, Son kalkolitik Çağ ile İTÇ I evre özelliklerini ayırmaya yaramayacak sayıda çanak çömlek örneği elde edilmiştir.

Eskişehir il sınırları içinde yer alan **Küllüoba** bölgenin batı kesiminin Son Kalkolitik Çağdan İTÇ'na geçişini veren yerleşme kalıntıları ve İTÇ I evresi ile göze batmaktadır. Geçiş evresinde sur ile çevrili olan bir yerleşimin varlığı ilginçtir. Burada siyah, gri, özenli açık maldan gaga ağızlı testiler ilk bu evrede ortaya çıkmıştır. Küllüoba İTÇ I evresinde komşusu Demircihöyük'de bulunanlara benzeyen mallardan olduğu gibi yerel mal örnekleri de vardır. Efe-Ay-Efe, bu malların Beycesultan İTÇ I. evresi mallarından kesin hatlarla farklı olduğunu belirtmektedir²⁹.

Karadeniz Bölgesi:

²⁹ Efe-Ay-Efe 2001: 53

Bölge genelde üç coğrafi bölgeye ayrılmaktadır. Bu bölgelerden Ordu ilimizin doğusunda kalan, Doğu Karadeniz Bölümü'nün kültür tarihi konusunu aydınlatacak bilgilerin olmadığı kesindir. Bunda yörenin dağlık ve ormanlık oluşu rol oynamıştır. İTÇ'nda bu yörede yerleşmelerin pek olamayacağı da yöresel özelliklerden dolayı aşıkardır. Ancak kısa süreli mevsimlik yerleşmelerin var olabileceği yorumlanabilir. Ya da var olabileceği düşünülen bazı yerleşmeler, bitki örtüsü altında kaldığı için saptanamamıştır. Bu yöre Anadolu'nun diğer yerlerine göre pek araştırılmamıştır. Buna karşılık Orta Karadeniz Bölümü, İkiztepe ve çağdaşı yerleşmelerde bulunan malzeme ile anlaşılmıştır. Çarşamba ve Bafra Ovası yörenin yiyecek depolarıdır. Yeşilirmak ve Kızılırmak Nehirleri boyunca yapılan nehir ticareti de iç bölgedeki yerleşmelerin çoğalmasına yol açmıştır. **Dündartepe**'de Bakır çağı olarak nitelenen tabakası, İkiztepe'nin geç İTÇ I kültür katı ile keskin omurgalı çanak çömlekleri çağdaştır. Ayrıca Cucuteni tipi kadın idolüde bu tarihlere teyit etmektedir³⁰. Ş. Dönmez'in yüzey araştırmalarında bu yerde bir erken İTÇ I kültürünün de varlığı saptanmıştır. Günümüzde modern yerleşme ile tahrip olduğu belirtilen **Tekeköy**'de de hayvan biçimli kulplardan dolayı erken İTÇ I yerleşiminin var olabileceği ileri sürülmektedir. **Kaledoruğu**'da aynı buluntulara sahip olması ile bu evreye konmaktadır. İkiztepe'nin son hafiri Ö. Bilgi bu evreyi İkiztepe'de MÖ 3.200 tarihinde başlatıp MÖ 2.800'lerde bitirmektedir. Orta Karadeniz Bölümü'nde olasılıkla Son Kalkolitik Çağ'dan İTÇ'nın sonuna kadar hiç değişmeyen geleneksel bir mimarinin görüldüğü **İkiztepe** kazıları ile netleşmiştir³¹. Karadeniz halkları Karadeniz yöresinde rahatlıkla elde ettikleri kalın ve ince tomrukları, üst üste yerleştirip çantı tekniği ile birbirlerine çatarak yapılarının duvarlarını oluşturmuşlardır. Genelde tek gözlü dikdörtgen planlı mekanlardır. Yapışık düzende olmadığı da anlaşılan bu yapıların aralarındaki alanlar avlu ya da işlik yerleri olarak vazife görmüştür. Avlularda büyük fırınların yer aldığı özellikle son evre kazılarında anlaşılmaktadır. Tomrukdan inşa edilen duvarların içten ve dıştan sıvandığı ele geçen sıva parçalarından anlaşılmaktadır. Bu evrede çok sayıda günümüze ulaşabilen tanrıça figürleri, toplumun dinsel düşünceleri konusunda yorumlar yapmamızı sağlamaktadır. Çanak çömlek tipleri gibi bu idollerde Güneydoğu Avrupa ile yörenin ilişkisini göstermektedir. Büyük olasılıkla Karadeniz kıyıları boyunca var olduğunu düşündüğümüz deniz ticaretinin bu etkileşimi ortaya çıkardığı tahmin edilebilir. Batı Karadeniz Bölümü'nde İTÇ I. evre fazla bilinmemektedir.

Doğu Anadolu Bölgesi:

Doğu Anadolu'nun dağlık kütlesi, bölgenin güney ile olan ilişkisini kesebilecek kadar görkemli dağ sıralarına sahiptir. Buna karşılık Fırat Vadisi ya da bu vadiyi doğal geçit olarak kullanan kültürlerin kuzeye Yukarı Fırat Bölümü'ne kadar

³⁰ Orta Karadeniz Bölgesi'nin İTÇ I. evre kültürleri için S. Dönmez'in doktora çalışmasına bakılması önerilir. Bu çalışmada çanak çömlek ve küçük buluntuların yardımı ile bölgenin diğer bölgelerle olan ilişkileri saptanmıştır. Bak. Dönmez 2000b

³¹ Bak: İkiztepe kaynakçası

çıkabildiği görülmektedir. Bundan dolayı, Son Kalkolitik Çağda, Doğu Anadolu'nun özellikle güney kesimlerinde, Fırat Vadisi boyunca yer alan ovalarda, Güneydoğu Anadolu Bölgesi kültürlerine paralel bir gelişim izlenmiştir. Malatya Elazığ Ovaları'nda, Koyu yüzlü ve Saman yüzlü mal örneklerinin yanısıra Mezopotamya kökenli, açık renkli, çark yapımı ince maldan (Uruk malı) kapların görüldüğü Son Kalkolitik Çağın sonunda Uruk'lu kolonistlerin Arslantepe gibi bazı önemli yerleşmelerini yurt yeri olarak seçip çevredeki ham madde kaynaklarını kullandıkları anlaşılmaktadır. Bu durum İlk Tunç Çağı'nın başında da devam etmiştir. Malatya ilinin en eski yerleşmesi olan **Arslantepe**'nin VIA tabakası olarak nitelenen tabakasındaki büyük kent, mühür ve mühür damgaları ve diğer bulguları ile bir ticaret merkezini işaretlemektedir³². Burası çekirdek bir ailenin ya da küçük bir budunun oturduğu bir kenttir. Gerçektende bu kentin kalın kerpiç duvarlı sarayı hem idari hem de dinsel mekanlara sahiptir. Bu sarayın biraz ilersindeki sivil yapılarda oturan seçkinlerin, tüm çevredeki köyleri silah gücüyle hakimiyeti altına alarak güçlü bir beylik başkentini kurdukları görülmektedir. Bu tabakada ortaya çıktığı iddia edilen kısa kılıçlar, mızrak uçları ve kemer tokası gibi maden toplu buluntusunun kentdeki askeri gücü gösterdiği ileri sürülmektedir. Bu nesnelerin yapım teknikleri genel bilgilerimizle daha ileri bir dönemi işaretlemektedir. Bu tabakadaki kenti yıkan topluluğa ait olduğu belirtilen ve VIB tabakası buluntusu olarak kabul edilen kral mezarındaki buluntularda bu toplu buluntulardan pek farklı değildir. Bu VIB tabakası ile Arslantepe'de Doğu Anadolu-Transkafkasya kökenli bir kültürün bölgeye hakim olduğu görülmektedir. Yine de Mezopotamya etkileşimi az da olsa devam etmektedir. Yalın basit mal, Saklı astar mal gibi Mezopotamya kökenli mallardan kap yapımı görülmektedir. Yerleşme tekrar köy hüviyetini almıştır. Karaz ya da Kırmızı-Siyah açkılı kaplara sahip olan kültürün çıkışında çeşitli varsayımlar ileri sürülmektedir. Bunlar arasındaki bir varsayım kültürün Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki Koyu Yüzlü Açkılı malı kullanan kültürlerden geliştiğidir. Diğer bir varsayım ise Kura-Aras havzasından gelen bir göçün Anadolu'ya beraberinde kendi kültür özelliklerini taşıdığıdır. Bu göçün delili yukarıda anlatıldığı gibi Arslantepe'de ortaya çıkmıştır. Bu yerleşmenin VIA tabakasındaki kenti yok eden göçerlerin beraberlerinde Siyah-Kırmızı açkılı (Karaz) mal türünden kapları getirdikleri saptanmıştır. Elazığ **Tepecik/Makaraz Tepe** ise bu ilişkileri daha somut hale getirebilecek özellikler taşımaktadır³³. Kalkolitik Çağ'ın sonunda hem Karaz malı, hem Uruk malı, hemde İç Anadolu Bölgesi mallarının beraber kullanılması Karaz kültürünün bu bölgeden doğduğu ihtimalini de ortaya koymaktadır. Transkafkasya'da ise kültürün İTÇ I evrede ortaya çıktığı iddia edilmektedir. Bu şekilde İTÇ I evresinde, kuzeydoğu sınırı Trankafkasya, güneydoğu sınırı Urmiye Gölü, kuzey sınırı Karadeniz Dağları, doğu sınırı Sivas Yöresi olan bir kültürün yayılımına tanık olunmuştur. İçi dışı siyah, kahverengi veya kırmızı

³² Bak: Arslantepe kaynakçası

³³ Esin 2000b:127-129

yüzey renginde, olağanüstü açıklanmış olan bu çanak çömleklerin görüldüğü bu kültür, Kura-Aras, Erken Transkafkasya, Karaz, Siyah-Kırmızı Açıklı çanak çömlek, Khirbet Kerak Kültürü gibi adlarla anılmaktadır. Bu çanak çömlek mal türünün hiç değişmeden tüm Doğu Anadolu Bölgesi'nde MÖ. 2. bin yılının başına kadar devam edegeldiği görülmektedir. Çanak çömlek gibi arkeologların görsel ta-rihlendirmesinde büyük rol oynayan bir faktörde, kapların mal yapım tekniğinde gelişimin ve değişimin fazla olmaması, bu tür çanak çömlek bulunan köy ve kentlerin İTÇ hangi evresine ait olduklarının kesin bilinmemesine yol açmıştır. Erzurum yakınlarındaki **Sos Höyük** kazıları belki bu kültürün evrelere göre delillerini ortaya çıkaracaktır. İTÇ I. evresinde bu maldan üretilen büyük çömleklerin üstüne hem kabartma hem de yiv tekniği ile bezemeler yapılmıştır. Bu bezemeler daha çok tinsel figürleri içermektedir. Son 20 yılda Keban ve Karakaya barajlarının suları altında kalacak alanlarda 1967 ve 1977 yıllarında gerçekleştirilen yüzey araştırmaları çok sayıda İTÇ yerleşim yerinin saptanmasına yol açmıştır. Bu yerlerin bazılarında yapılan kurtarma kazıları, Türkiye arkeolojisinde genç arkeologların yetişmesinin yanısıra yörenin İlk Tunç Çağı'ndaki kültürlerin de anlaşılmasını sağlamıştır. İTÇ I evresinde Malatya Elazığ ovalarında, Elazığ Pulur Sakyol, Tepecik, **Norşuntepe**, **Korucutepe**, **Tülintepe**, **Taşkun Mevkii**, Malatya Arslantepe, **Pirot Höyük** gibi yerleşme yerlerinde köy ve kentlerin kurulduğu saptanmaktadır. İçlerinde belki de çok geniş bir alanda açıldığından dolayı **Pulur/Sakyol** dikkat çekicidir³⁴. Burada ortadaki avlunun çevresine dizilmiş yamuk biçimli mekanlar, "Anadolu tipi" yapı düzeninin Doğu Anadolu'ya kadar uzandığını belirlemektedir. Karaz malının kabartma bezemeli kaplarının çok güzel örnekleri burada ele geçmiştir.

Doğu Anadolu'nun kuzey kesiminde Erzincan ve Erzurum ovalarında da, Ardahan yöresinde, Muş Ovası'nda Karaz kültürünün hakim olduğu görülmektedir. Erzurum Ovası'nda önceden kazılmış olan Karaz, Pulur ve Güzelova yerleşmelerindeki tabakalanmayı Sos Höyük kazısı sınavacaktır. Sos Höyük kazısında İTÇ I. evre olarak tanımlanan tabakada MÖ 3.000-2.800 yılları arasında Karaz/Kura Aras malı dışında Gürcistan Sioni kültüründeki çanak çömleklere benzeyen maldan kaplar da ele geçmiştir. Doğu Anadolu Bölgesi'nin Gürcistan ile ilişkisi böylece kesinleşmiştir, Doğu Anadolu Bölgesi'nin doğu kesiminde Van Gölü çevresinde de Karaz Kültürü öğeleri görülmektedir. Burada gerçekleştirilen ve daha çok Urartu Dönemi ağırlıklı kazılarda, İlk Tunç Çağı evrelere ayrılmadan sunulmaktadır. Bölgenin gerek kuzeyinde gerek doğusunda Mezopotamya kültürlerinin etkisi görülmemektedir.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi:

İlk Tunç Çağı I. evrenin başında, Ia evresinde, Mezopotamya kökenli Uruk Kültürü'nün bu bölgeye yayılımı devam etmektedir. Uruk'lular büyük olasılıkla Anadolu'nun doğal kaynaklarına ulaşmak için Anadolu içlerine kadar uzanarak

³⁴ Koşay 1976a

bazı yerlerde koloni kasabaları kurmuşlardır. **Hassek Höyük** yerleşmesi buna en iyi örnektir. Bu yerleşme Son Kalkolitik Çağda başlayıp İTÇ I evresinde de devam etmiştir³⁵. Hassek yakınındaki mezarlık da bu evreye tarihlenmektedir. Bu evrede, bölgesel kültürler yerel çevrelere hakim olmaya başlamıştır. Yörede son yıllarda baraj suları altında kalacak yerlerde gerçekleştirilen kazılar bu çağın daha iyi tanımlanmasına yol açmıştır. Uruk Kültürünün İTÇ IA evresi sonunda bitişi ile Mezopotamya'daki Jemdet Nasr Kültürü yöreye hakim olmuştur. Yörede en çok kullanılan mal türü, Basit yalın mal ile Saklı astar bezemeli maldır. Saklı astar malın bir alt grubu, saklı astar bezemeye ilave olarak yapılan kazı/çizi ve baskı bezemeli maldır. Saklı astar bezemenin diyagonal hatlı olanları İTÇ I. evrenin erken dönemlerinde görülmektedir. Yalın basit mal birçok yayında ince yapım, standart ware ve Einfache ware adları ile de geçmektedir. Yörede “*cyma recta*” adı verilen (“S” biçimli) kap profili yine bu evreye özgüdür. Ayrıca Orta Fırat havzası kültürleri için Metalik mal adı verilen taşlaşmış özlü mal türünden de kaplar bulunmaktadır. Bu evrenin kentleri yine surlarla kendini korumaktadır. Fırat kıyısındaki **Lidar Höyük** evrenin sonunda aynı şekilde 2 m kalınlığında taş temelli kerpiçten yapılmış surlara sahip bir yerleşmedir. Duvarın iç yüzünde dikdörtgen planlı küçük tek evler bulunmaktadır. Mimari yapı elemanları diğer bölgeler gibidir. Mekan içinde ocak görülmektedir. Bu evrede ölü gömme adetleri açısından farklı düşünceler izlenmektedir. Mezarlar kentin dışında, kentin yakınındaki bir yerde bulunmaktadır. Titriş yerleşmesi de aynı özellikleri taşımaktadır. Burada da yerleşim dışı mezarlık vardır. Mezarlık olarak yine son yıllarda kazılan **Birecik Barajı Mezarlığı** şampanya tipi kapları ve Saklı astar bezemeli mal örnekleri ile **Kargamış** antik kenti mezarlarının belki bir kısmının İTÇ I. evreye tarihlenmesine yol açmıştır³⁶. Bu yerdeki bazı mezarlar, Arslantepe VIA depo buluntalarının benzer maden gömüt armağanlarına sahiptir. **Nevali Çori** İTÇ I. evre yerleşimi küçük bir alanda gün ışığına çıkarılmıştır. **Tilbeshar** kazısında Saklı astar bezemeli kaplar bu evreyi temsil etmektedir.

İlk Tunç Çağı II. Evresi: İlk Büyük Kentler (Yaklaşık MÖ 2.650-2.400)

Kronoloji ve Genel Özellikler:

Anadolu'da bu evrede bazı yörelerde rahip-kralların etkisi daha da artmış, ticaret düzenli bir sisteme sokulmuştur. Soylu sınıfın bu ticaret ilişkileri ile kısmen zenginleştiği görülmektedir. Ticaret yolları üzerindeki yerleşmelerin büyüdüğü izlenmektedir. Özellikle Batı Anadolu'da gelenekler yüzlerce yıl değişmeden kalmıştır. Hayvancılık ve tarımda da büyük değişimler görülmemektedir. Dine dayalı örgütlenme, tapınak/saray'ların sayısını çoğaltmıştır. Beyin yapısı, Troia gibi halkın iskanı ettiği yerin yakınında ama kentin içindedir. Sur ile çevrili

³⁵ Bak: Hassek Höyük kaynakçası

³⁶ Sertok-Ergeç 1999:87-107

büyük yerleşmeler çok kez seçkinlerin oturduğu küçük şato tipinde yukarı kent ile halkın oturduğu aşağı kent şekline dönüşmüştür. Bazı kentlerde soylu ve seçilmiş sınıf ayrı sur sistemi ile kendini halkına karşı da korumaktadır. Büyük kentlerin çevresinde bu kente bağlı küçük yerleşmelerin varlığı izlenmektedir. Bazılarında ise “Anadolu Tipi Yerleşme planı” adında radial planda yerleştirilmiş yapıların yer aldığı bir plan görülmektedir. Soylu sınıf, ticaret metalarını gerektiğinde yaşadıkları yere gizliyerek depolamıştır. Çok kez saklayıp depoladıkları bu malların sahipleri tarafından saklandıkları yerlerden çıkarılmaması bu kişilerin bir şekilde yokedildiklerini göstermektedir. Bu sonuca göre bu devrin pek barış içinde geçmediği yöresel savaşların var olduğu yorumu yapılabilir. Anadolu ile Trakya arasındaki kültür ilişkileri azalmıştır. M.J. Mellink ve M. Korfmann’ın değerlendirmeleri ile birlikte bu evreye ait yerleşmeler şu şekilde sıralanabilir: Troya I’in geç evreleri, Beşiktepe, Demircihöyük H-N yapı katları, Yortan, Babaköy, Ovabayındır, Soma, Harmanören, Ulucak, Küçük Höyük, Demirci Sarıket Mezarlığı, Ahlatlı Tepecik Mezarlıkları, Bayraklı, Limantepe, Kıyı Kışlacık (Iasos), Beycesultan XVI-XIIIA, Karataş III-V., Kusura, Alacahöyük 8. yapı katı, Acmhöyük, Konya Karahöyük 7. yapı katı, Kültepe karahöyük 17-14. yapı katları, Alishar 11-8 (tepe), 14-13 (teras), Gözlükule İTÇ II evresi, Gedikli, Zincirli, Arslantepe VIC, Norşuntepe, Hassek, Lidar sanduka mezarları, Kurban Höyük İTÇ II. yerleşimi.

Sosyo-Ekonomik Yaşam: Yapı elemanları ve mimari planlarda değişiklik yoktur. Anadolu’nun günümüze kadar gelen klasik yapı malzemesi olan kerpiç yine Karadeniz iklim kuşağı dışında bu evrede de yapıların vazgeçilmez malzemesidir. Yapı içlerinde büyük ocaklar hem ısınma hem de dinsel amaçlı kullanılmış olmalıdır.

Batıda Troya I. kentinde ele geçirilen çömlek örnekleri devam etmekte, evrenin ikinci yarısında Troya II kentinde var olan bazı yeni kap tipleri ortaya çıkmaktadır. Doğuda Karaz malı ağırlığını korumaktadır. Karaz malının Güneydoğu Anadolu yoluyla Amik Ovası’na Doğu Akdeniz’e indiği Amik Ovası H evresi bulgularıyla kesinleşmiştir. Karaz malı örnekleri az sayıda da olsa Güneydoğu’da görülmektedir. Doğu Akdeniz ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi yine Mezopotamya ile etkileşim içindedir.

Bir önceki evrede olduğu gibi hem toprak hem küp hem de sanduka mezar tipinde mezar yapılmaktadır. Mezar tipleri ölenin zengin ya da fakir olmasına göre değildir. Mezar tipleri içinde büyük küplerin zenginliği işaret edebileceği iddia edilebilir. Bazı mezarlıklarda yalnız küp mezar oluşu o budunun dinsel düşüncesi ile ilgilidir. Ölünün yanına mezar armağanı olarak ölen kişinin diğer dünyadaki yaşamı için içine yiyecek ve içecek konmuş kaplar, testiler bırakılmıştır. Yine ölünün süs eşyaları, hayatta kullandığı alet ve silahları yanına bırakılmıştır. Bu kişisel eşyalar arasında altın, gümüş gibi soylu madenden yapılmış olanları da bulunmaktadır. Ana tanrıça kültü ile mezara bırakılan taş ve pişmiş toprak idoller de yine ölünün öteki dünyaya yolculuğu ile ilgilidir. Armağanların değeri, ölü ve akrabalarının zenginliği ile eşdir. Fakir kişilere ait

mezarlarda ise tek tük o da değersiz olan buluntu vardır. Hatta birçok mezarda gömüt armağanı olarak herhangi bir şey bırakılmamıştır. Tahta kaplar, kumaş ve halılar gibi organik maddelerin günümüze kadar kalmadığı da unutulmamalıdır. Küp mezarların ağızları genelde güneşin doğduğu yön ile ilişkili olarak doğu ve güneydoğuya bakmaktadır. Basit toprak çukurlara gerçekleştirilen gömüt tipi de çok sayıdadır. Bu çukurların bazılarının üzerinin tahta ile kapatıldığı anlaşılmıştır. Küp mezar doğal olarak eğer ailede üretilmiyorsa daha masraflı bir mezar tipidir. Mezarlık yakınında eğer yassı levha taşlar varsa bunlarla sanduka mezar yapımı çok kolaylaşmıştır.

İTÇ I. evrede olduğu gibi bu evreye giren kültür ve yerleşmelerini coğrafik bölgelere göre incelersek:

Trakya ve Marmara Bölgesi:

Marmara Bölgesi'nin en önemli yerleşme yeri olan, Çanakkale Hisarlık Tepesi'ndeki kalıntıların antik **Troya/Troia** kenti olduğu kabul edilmektedir. Hisarlık Tepe'deki Troia I'in son safhaları ile Troia II'nin a-f safhalarında soylu sınıfın ikamet ettiği yukarı şehrin daha da büyüdüğü yaklaşık 110 m çapında anıtsal bir kent görünümü aldığı anlaşılmaktadır. Troia I evre şatosu büyük bir yangın geçirerek sonlanmıştır. Yeni Troya kazılarının ortaya çıkardığı son verilerden önce klasik kronolojide Troia I'in bitimi İTÇ I. evrenin bitimi olarak değerlendirilirdi. Gerçekte Troya I-III safhaları birbirinin devamı olup, kültürde büyük bir değişme yoktur. Bu kültüre "Denizsel /Kıyusal Troia Kültürü" adı takılmıştır. Troia II ile beraber şatoda yaşayan bey, ailesi ve yönetici sınıfın zenginleştiği görkemli buluntulardan anlaşılmaktadır. İTÇ I. evrede olduğu gibi kent beyi şatosunu hem yabancılardan hem de kendi halkından korumak amacıyla kalın sur ile çevirmiştir. Bu şatoya anıtsal iki kapıdan girilmektedir. Şatonun içinde yine birbirine yakınsıra halinde inşa edilmiş *megaron* tipi yapılar mevcuttur. Bu yapılardan en büyüğü olasılıkla dinsel ögeler de taşıyan idari yapısıdır. Bu yukarı kalenin bir kısmı avlu olarak bırakılmış, bir kısmına çok odalı yapılar inşa edilmiştir. Beyin ailesinin bu çok odalı yapılarda kaldığı kabul edilmektedir. *Depas* adı verilen içki kapları ilk defa Troia II c yapı katında ortaya çıkmıştır. Bu yapı katında çömlekçi çarkı ile yapılmış kaplar da artık görülmeye başlamaktadır. II a evresinde tankard adı verilen basık kupalar mevcuttur. Troia I'in son safhalarında biçimlerde değişmeler başlamıştır. Gene bir başka yenilik kırmızı astarlı, iyi açılanmış maldan kapların görülmesidir. Marmara Bölgesi'nin bu evresinde şimdilik yalnız mezarları ile temsil edilen bir kültür tüm verileri ile ortaya çıkmıştır. İlk defa **Yortan**'da bulunduğu için bu ismi alan bu kültür, çoğunlukla küp mezarlara sahiptir. Küp mezarlarda küpün ağız doğuya güneşin doğduğu yöne bakmaktadır. Ölülerin yanlarına kişisel eşyaları dışında siyah, gri, koyu kahverengi astarlı, alelacele pişirilmiş gibi görünen bazıları açkılı kaplar konmuştur. Oyuk, yiv, çizgi ve beyaz boya ile bezenmiş olanları da mevcuttur. Bazı mezarlarda ölenin dinsel inancı ile alakalı

idoller de görülmektedir. Yortan Mezarlığı buluntularını inceleyen T. Kamil, mal ve biçimsel özelliklere göre A malının bazı kaplarının bu evrede yapıldığını ileri sürmektedir³⁷. Yortan, **Babaköy, Ovabayındır**, Soma gibi Balıkesir-Manisa çevresinde var olan bu mezarlık kültürünün güneye Muğla'ya kadar uzandığı da kaçak kazılarla ortaya çıkmıştır.

Troia kültürünün yayılmasına göz attığımızda, Hisarlık/Troia I. yerleşmenin son yapı katları ile Troia II. tabakanın ilk yapı katlarında ele geçen kaplara ait parçalar Trakya'nın güney kesiminde, Marmara Denizi'nin kuzey kıyısındaki yerleşmelerde pek bulunmadığı izlenmektedir. Marmara kıyılarındaki tüm kıyı yerleşmelerinin Troia I dönemi sonunda son bulmuştur. İstanbul il sınırları içindeki yerleşmelerde de Troia I dönemi ile bitmektedir. Marmara kıyılarında İTÇ II. evre sonu yerleşmelerinin bulunamaması da deniz kodunun yükselme-alçalması ile ilgili olabilir. Belki bu olayda nehir ağzlarındaki koyların alüvyon ile dolması ya da tektonik hareketler de rol oynamıştır. Trakya'nın Karadeniz kıyısında da bu evre ile ilgili yerleşme tesbit edilememiştir. Bunda büyük olasılıkla balkan adı verilen yeşil kuşağın kuzey kesimi tamamiyle kapatması ve yerleşmeye uygun olmamasına bağlanabilir. Göçerlere ait olabilecek mevsimlik yerleşmeler ise bu yeşilliğin altında hapsolmuştur. Kıyıda uygun koyalardaki yerleşmeler de daha sonraki çağların yerleşmeleri altında kilitlenmiş olabilir. Gelibolu yarımadasının güneydoğu kıyısındaki Keşan Mezarlık Tepe'de Troia II-V tabakalardaki çanak çömlek parçalarının varlığı bildirilmektedir.

Ege Bölgesi:

Yöredeki yerleşmelerin sayısı diğer bölgelerdeki gibi çok artmıştır. Çeşitli zamanlarda gerçekleştirilen yüzey araştırmalarında bu evreye tarihlenen çok sayıda yerleşme yeri saptanmıştır. **Limantepe**'deki yerleşim ise İTÇ I'e nazaran daha büyümüş ve olağanüstü ve anıtsal bir kapı ile süslenen bir sur duvarı ile daha geniş bir alanı kapsayacak şekilde tekrar çevrilmiştir³⁸. İTÇ I. evreye ait yerleşimler kalın bir kerpiç dolgu ile kapatılmıştır. Anıtsal kapı olasılıkla iki taraftan *bastion*larla kuvvetlendirilmiştir. Bastion ve dolayısıyla kapının görünüşü Hisarlık/Troia kapılarından daha muhteşemdir. Surun denize kadar ulaştığı ve liman tesislerini kontrol eden bir konumda olduğu iddia edilmektedir. Hatta mendirekli koyun aynı şekilde bir sur ile korunduğuna dair izler, deniz içindeki kalıntılarla saptanmıştır. Böyle bir savunma sistemi Limantepe'deki İTÇ II. evre kentinin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Burayı da Troya II gibi bir şato olarak tanımlamak doğru olacaktır. Antik Klozemenai kenti kalıntılarının altında, Aşağı kent yerleşiminin de ilerdeki kazılarda ortaya çıkması beklenmelidir. Bu 290 m çapındaki iç kalenin içinde ortasında büyük bir yapı gün ışığına çıkmıştır. H. Erkanal tarafından "Koridorlu Ev" olarak tanımlanan bu yapının iki katlı olduğu anlaşılmıştır. Limantepe'deki kazılar devam ettikçe bu yapının tüm özellikleri ortaya çıkacaktır. Limantepe'nin Troya gibi soylu bir

³⁷ Kamil 1982

³⁸ Erkanal 1996:70-82

sınıf tarafından idare edildiği ve İzmir ovalarındaki gıda maddelerinin Ege'ye açıldığı bir kapı olduğu iddia edilebilir.

Limantepe dışında yine kıyıda var olan pekçok yerleşimin Limantepe kadar olmasa da kent özellikleri taşıdığı kabul edilebilir. İçte de bu evreyi temsil eden küçük köy yerleşmeleri vardır. İçlerinde **Ulucak Höyük** mezarlığı dikkat çekicidir³⁹.

Akdeniz Bölgesi:

Batı Akdeniz bölümündeki **Karataş-Semayük** yerleşmesinin III-V. yapı katlarında İTÇ I evresindeki yapının yenilendiği görülmektedir. Ortasında büyük ocak olan *Megaron* tipinde mekanlar vardır. Beyaz boya ve kabartma bezeklerle süslenmiş olan örnekleri de var olan kırmızı yüzey renkli maldan kaplar bu evre ile özdeşleşmektedir. Dört kulplu çömleklek, gaga ağızlı testiler ve kaselerin çeşitli boyda olanları çarkta yapılmaktadır. Mezarlığın büyük sayıda gömütünün bu çağa sokulan 5. tabaka yerleşiminin iskancıları tarafından yapılmıştır. İTÇ IIB ve İTÇ III. evreye geçiş ise ancak çanak çömlek endüstrilerinde bazı değişimlerle ve yapıların son yenilenme safhalarındaki özellikler ile tanımlanmaktadır. Tek kulplu kırmızı açkılı kupa biçimli kaplar gibi bazı yeni biçimler bu ayırmda rol oynamaktadır.

Antalya'nın kuzeyindeki **Bademağacı/Kızılkaya** kazılarında da İTÇ II. evre tabakalarında *megaron* planlı yapılar mevcuttur⁴⁰. Bunların ortadaki büyük avluyu çevreleyen şekilde radial şekilde yerleştirildiği kabul edilmektedir. Bu yerleşimde ilginç olan özellik, Kalkolitik Çağ höyüğünün yamaçlarının taş örgü ile kaplanmış olmasıdır. Bunun ne amaçla yapıldığı anlaşılmaması, erozyon ile yamaçların kaymaması ve böylece yapıların güvenliği amaçlanmış denilebilir.

Doğu Akdeniz bölümünde **Gözlükule** bu evrede de yol gösterici hüviyetini taşımaktadır. Gözlükule'nin Tarsus yöresinin bir beylik başkenti olduğu sanılır. Özellikle Kalkolitik Çağ'da, MÖ 2. bin yılında önemli bir yerleşme olan Mersin Yumuktepe'nin bu safha yerleşmesi çok fakir bir köy görünümündedir. Gözlükule İTÇ II. evre devetüyü çark yapımı ile özdeşleşmektedir. Bu mallar yerel çömlekciler tarafından taklit edilmiştir ya da tamamen Suriye'den ithaldir. Spiral açkılı çark yapımı çömleklek ile Gaziantep yöresinde yerel bir mal olan portakal renkli mal türünün çok yakın bir benzeri Gözlükule'de bulunmaktadır. Bu son mal türü Kargamış'dan Mari'ye kadar yayılmıştır. Gözlükule İTÇ II evresinde Çukurova ile Gaziantep yöresi arasında kültür ilişkileri Gedikli ve Zincirli'nin İTÇ II evre kırılmalı portakal renkli mal bulguları ile tanımlanmaktadır. Bu kültürün bir önceki evreden daha zengin ve çeşitliliğe sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Doğu Akdeniz bölümünün İTÇ II. evresinde tarımdaki ilerleme kasabaların büyümesine kentler oluşturmaya sebep olmuştur. Kırsal yerleşmelerde

³⁹ Abay et al. 2000:360-361

⁴⁰ Bak: Bademağacı kaynakçası

zenginleşmiştir. **Tell Dahap**, **Tell Açana**, **Tabara el Akrad**, **Tell Tayinat** gibi yerleşme yerlerinde Basit yalın mal, Saklı astar bezemeli mal, Düzensiz fırça boyamalı mal, çizi bemeli mal örneklerine, Karaz malı olarak isimlendirdiğimiz Kırmızı-Siyah açkılı maldan kaplar da ilave edilmiştir. Bu evrenin bir başka özelliği de *andiron* adı takılan kutsal seyyar ocakların olasılıkla Karaz kültürü yayılımı içinde güneye kadar inmesidir⁴¹.

İç Anadolu Bölgesi:

Uzun yıllar Bakır Çağı olarak nitelendirilen bu dönemde İç Anadolu Bölgesi'nde **Polatlı**'nın III-VII, tabakaları ve **Karaoğlan**'nın V. tabakası, **Alacahöyük**'ün III/7-11. evreleri/tabakaları, Kültepe'nin 17-14. tabakaları, Alişar'ın 14-12 teras, 11-7 tepe tabakaları, Konya Karahöyüğün VII ve daha sonrası tabakalarındaki yerleşimler az daha olsa bu dönemin kültürleri hakkında fikir vermektedir. İç Anadolu Bölgesi'nin belki en büyük yerleşmesi olan **Alişar**'ın bu evresi yerleşimi taş temel üzerine kerpiç ile inşa edilmiş 2 m kalınlığında bir duvar ile müdafaa edilmektedir. Sivil mimari örnekleri ise yanyana bir geçit boyunca yerleştirilmiş gibidir. Höyüğün boyutunun yanında kazı alanı çok küçük kalmaktadır. Bu açıdan yerleşim planını değerlendirmek olanaksızdır.

Eskişehir **Küllüoba** yerleşmesi de çanak çömlek endüstrisinde İTÇ I yerel özelliklerini devam ettirmiş ve T. Efe'nin tanımı ile "Yukarı Sakarya çanak çömlek grubu" malları ile özdeşleşmiştir. Bu mal grupları batıda Frigya yaylasından doğuda Sivrihisar Dağları'na kadar Yukarı Sakarya ovalarını içine alacak kadar geniş bir alana yayılmıştır. Kent bu evrede büyümüş iki kapıdan girilen suru ile yukarı şehir bir şato hüviyeti kazanmıştır. Bölgenin kuzeybatı ucundaki **Demircihöyük** özellikle bu yöre ile Balkan ve Karadeniz bölgesi arasındaki ilişkileri somut baza oturtmuştur. Höyüğün L-P yapı katları Korfmann tarafından İTÇ IIA evresi olarak değerlendirilmektedir⁴². Burada dikdörtgen ve trapez biçimli kerpiç yapıların birbirine bitişik yerleştirilmeleri İTÇ I. evre gibi devam etmektedir. Demircihöyük'de "Anadolu Yerleşim Planı" adıyla tanıtılan yerleşim planı yani dikdörtgen ya da trapez biçimli yapıların yanyana radial şeklinde yerleştirildiği bir planı Küllüoba'ya da uygulanmıştır. **Küllüoba**'da ortadaki avluda ise bey ya da başkanın oturduğu ve idari işleri idare ettiği yapı bulunmaktadır. Bu özelliği ile Küllüoba Demirci'den biraz farklıdır. Sur ile yapılar arasında sokaklar bu yerleşmede kentsel özelliklerin varlığını ortaya koymaktadır. Bölgenin güney kesiminde var olan **Konya-Karahöyük** yerleşmesi ise bu evrede yörenin Batı Anadolu olan ilişkisine somut örnekler getirmiştir. Bu yerleşmedeki kazı da alt tabakalar a daha geniş alanda ulaşılsa ilginç sonuçlar doğacaktır.

Son zamanlarda bölgede gerçekleştirilen yoğun yüzey araştırmaları İlk Tunç Çağı yerleşmelerinin sayısını artırmıştır. Hemen hemen her höyükte İlk Tunç

⁴¹ Braidwood-Braidwood 1960

⁴² Korfmann 1989:şek.3'deki tablo

Çağı'na tarihlenebilecek çanak çömlek parçası bulunmuştur. İçi siyah, dışı kırmızı iki tarafıda iyi açkılanmış maldan örnekler ortaya çıkmıştır. Tüm bölgede aynı mal gruplarından örneklerin var olmadığı yerel mal örneklerini hakim olduğu anlaşılmaktadır.

Karadeniz Bölgesi:

İTÇ II. evre ile Orta Karadeniz Bölümü'nde kültürün değiştiği gözlenmiştir. Balkan ile ilişkiler pek kalmamıştır. **Dündartepe**'nin yamaç yerleşmesindeki buluntular ise İkiztepe'nin İTÇ II. evre kültürü içindedir. **Tekeköy**'de de yine İTÇ olarak tanımlanan ve mezarların bozmuş olduğu tabakada bu evreye ait olduğu sanılmaktadır. Şimdilik bu evreye ait bilgiler **İkiztepe** bulgularıyla öğrenilmektedir.

Doğu Anadolu Bölgesi:

İTÇ I evresinde bahsedildiği gibi Doğu Anadolu bölgesinde İTÇ'na ait çok sayıda yerleşmenin yüzey bulgularına göre değerlendirilmesi olanaksızdır. Kazılan yerlerde olası İTÇ II. evre yerleşmelerinde mimari özelliklerin pek değişmediği taş temel üzerine kerpiç duvarlı düz damlı yapıların günümüz Doğu Anadolu Bölgesi yapıların aynısı olduğu iddia edilebilir. Yerleşmelerin bir kısmınınsur duvarı ile korunduğu da bir gerçektir. Doğu Anadolu'nun güney kesiminde monarşinin hakim olduğu kentleşme bu dönem yerleşmelerinde başlamıştır. Kuzeyde, Erzurum-Pasinler Ovası'nda ise olasılıkla hayvancılık ekonomi ile yaşayan küçük köy yerleşmeleri vardır. Sagona tarafından **Sos Höyük**'ün MÖ 2.800-2.500 tarihleri arasına konan VC tabakasında Kafkasya etkileşimi kalkmıştır. Kura-Aras ya da Karaz kültür öğeleri devam etmektedir. İTÇ I. evrede anlatıldığı gibi, Türk arkeologları Siyah-kırmızı açkılı çanak çömleklerin olduğu kültüre Karaz ya da Kirbet Kerak kültürü adını vermektedir. Karaz kültürü deyimi daha doğrudur. Karaz kültürü adının verilmesine yol açan Karaz Höyük'ün Erken yapı katları, Karaz I yapı katı bu evreye konmaktadır. Nahçevan kulp adı verilen ve uzaktan bakıldığında insan gözünü hatırlatan kulp tipi, çömleklerin üstünde ilk bu evrede kullanılmıştır. Yiv ve kabartma bezemeli parçalar daha az sayıda görülmektedir. Kültür bu evrede Doğu Anadolu Bölgesi'nin tümüne yayılmıştır.

Bölgenin güneyinde, evrenin başında Toros Dağları'nın kuzeyinde kalan bölge, Güneydoğu Anadolu Bölgesi-Suriye-Mezopotamya kültüründen tamamen ayrılmış, tümüyle Kuzeydoğu Anadolu, Transkafkasya⁴³ kökenli özgün kültürün etkisi altına girmiştir. Arslantepe bu evrede küçük bir kasaba niteliğindedir. Geniş odalı evleri vardır. Malatya Bölgesi'nde Boya bezemeli mal örnekleri ilk defa bu evrede ortaya çıkmıştır. Bu ilk çıkış ile bilgiler Malatya **Gelinciktepe** yerleşme yerinden gelmektedir. Gelinciktepe mevsimlik küçük bir yerleşmedir. Boyalı mal örneklerinin aniden ortaya çıktığı yapılan araştırmalarda

⁴³ Transkafkasya=Kafkasya ötesi deyimi, Rus Arkeoloğlarının kendilerine göre Kafkas Dağları'nın güney kesimine verdikleri addir. Anadolu yönünden bakıldığında bu bölgenin Kafkasberisi/Kafkasönü adıyla çağırılması gerekmektedir.

saptanmıştır. Bu evrede yörede bakır aletlerin azlığına karşı obsidien alet ve silahlar daha mükemmel yapılmaktadır. **Norşun Tepe** bu kültür ilişkilerinin en somut yakalandığı bir yerleşmedir⁴⁴.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi:

Bölgedeki yerleşmelerin büyük çoğunluğu, İTÇ'nin her evresinde kesintisiz yerleşilmiştir. Kerpiç yapıların oluşturduğu ve Erhanedan II-III Dönemi'ne kabaca yerleştirilen **Lidar**'ın İTÇ II. evre yerleşmesinde de tek odalı yapılardan çok odalı yapılara geçiş izlenmektedir. Birecik Baraj göl suları altında kalması ya da göl sularından etkilenmesi beklenen Orta Fırat Bölgesi'ndeki bazı yerleşme yerlerinde yapılan kazılar yörenin kültür öğelerinin daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır. Titriş'in İlk Tunç Çağı'nın ortasına tarihlenen yerleşmesi anıtsal kentleşmenin başladığı evredir. İlginç olan hususlardan biri yerleşme dışı mezarlık ile yerleşme içi mezarlığın beraber kullanılmasıdır. Aile mezarlarının varlığı çok gömülü mezarların olmasından yorumlanmaktadır.

İlk Tunç Çağı III. Evresi: Feodal Kent Devletleri (Yaklaşık MÖ 2.400-2.000/1.900)

Kronoloji ve Genel Özellikleri:

MÖ 3. bin yılının kabaca son çeyreğine konan bu evrede olasılıkla iklime bağlı olarak artı ürünün fazla oluşu ve ticaret ile toplumların çok zenginleştiği anlaşılmaktadır. İTÇ III evresi Anadolu'da önceki evrelere nazaran daha hareketli geçen bir evredir. Büyük olaylara neden olmayan küçük göçlerin var olduğu da iddia edilebilir. Anadolu'nun maden, orman ve verimli toprak açısından zengin olması, kendi ülkelerinde tarıma uygun olmayanküçük budunların bu zenginliğe ortak olmak amacıyla Anadolu'ya gelmelerine yol açmıştır. Bu yeni istilacılar eski yerleşiklerin arasına karışmışlar, kendi kültürleri ile Anadolu kültürlerini bir pota içinde eriterek yeni kültürler üretmişlerdir. Gelişen kentlerin bazıları o yörenin yönetim merkezi durumuna gelmiştir. Surlar görkemleşmiş ve bazı yerleşmeler basit bir kent olma özelliğini yitirmiş, yönetici sınıfın ve bu sınıfla ilgili bürokratların barındığı saraylar büyümüştür. Hattabazı yerlerde bu sarayların Kalkolitik-İTÇ II. evre kalıntılarının oluşturduğu höyüklerin tüm üstünü kapsadığı Norşuntepe örneği ile anlaşılmaktadır. Halk ise bu sarayın çevresinde, aşağı kentte ikamet etmektedir.

M.J. Mellink, Anadolu kronolojisini irdeleyen yazısında⁴⁵, İTÇ III. evreyi A ve B olmak üzere iki alt safhaya ayırmaktadır. MÖ. 2.400 yılında başlattığı İTÇ IIIA safhasında Troya IIB-IIg yapı katlarını, Afrodisyas/Pekmez, Karataş VI. yapı katını, Kusura B yapı katını, Yazılıkaya, İç Anadolu'da Alacahöyük, Eskiypar, Karaoğlan, Polatlı, Acemhöyük, Konya Karahöyük, Kültepe 13-12.

⁴⁴ Bak: Norşuntepe kaynakçası

⁴⁵ Mellink 1992: 173'deki tablo

yapı katlarını, Güneyde Gözlükule IIIA yapı katını, Yumuktepe, Güneydoğu'da Gedikli'nin kremasyon mezarlığı, Doğu'da Arslantepe VID tabakası yerleşimini, Norşuntepe VIII-VII. tabakalarını, Korucutepe, Köşkerbaba, Lidar sanduka tipi mezarlığını, Kurban Höyük İTÇ III yerleşmesini koymaktadır. Başlangıç tarihi olarak MÖ 2.200'i gösterdiği İTÇ'nin son evresi olan IIIB evresine ise Troya III-V. kentlerini, Beycesultan XII-VI. yapı katlarını, Alacahöyük, Eskiypar, Karahöyük, Kültepe 11. tabaka yerleşimini, Alishar 11 (teras), 6 (tepe) tabakalarını, Gözlükule İTÇ IIIB evresi yerleşimini, Amik Ovası J evresi, Tilmen Höyük IIId yapı katını, Gedikli kremasyon mezarlığını, Arslantepe VI D tabakasındaki muhkemli kenti, Norşuntepe VI. tabaka yapı kompleksini, Lidar ve Kurban Höyük yerleşmelerini sokmaktadır. Korfmann'da İTÇ III. evreyi aynı şekilde a ve b olmak üzere iki kısımda düşünmektedir. Troia II kentinin f ve g evreleri ile III. kenti İTÇ III a evresine, IV. kenti İTÇ III b evresine yerleştirmektedir⁴⁶. Aharköy, Bozöyük yerleşmeleri de bu evreye tarihlendirilmektedir. Beycesultan tabakalaşmasında İTÇ III a'nın başlangıcında bir hiatus olduğunu iddia eden Korfmann XII-VIII. tabakaları bu çağa koymaktadır. İç Anadolu Bölgesi'nde Polatlı VIII-X, Karaoğlan IV-V, Kültepe II-V, Kültepe Karahöyük 13-11a, Alishar 6-7, Konya karahöyük VI-V. yapı katları Korfmann tarafından bu evreye konulmaktadır. Hatti-Hitit konusunda yazılar yazan E. Akurgal ise Anadolu'nun bu dönemini "Orta Tunç Çağı" olarak nitelemekte ve MÖ 2.500-1.800 tarihleri arasına sokmaktadır⁴⁷.

Sosyo-ekonomik Yaşam: Yaklaşık bu evre ile Anadolu'nun gerçek Protohistorik dönemi başlamaktadır. Artık Anadolu'daki sosyo ekonomik yaşam, komşu ülkelerdeki yazılan belgelerden öğrenilmektedir. Bu belgeler de, Anadolu'nun bu evrede Mezopotamya ile ticari ve kültürel ilişkilerde olduğu anlaşılmaktadır. MÖ 24. yüzyılda Suriye Ebla tabletlerinde Harran'ın ve Kültepe'nin adı Karkamış gibi önemli bir kent olarak zikredilmektedir. Özellikle Harran'daki yönetici sınıf hakkındaki bilgiler, belki tüm Anadolu kentlerinde yönetim şeklinin nasıl olduğu konusunda fikir verebilir. MÖ 2.200 yıllarında Mezopotamya'daki Akad Devleti'nin önce tüccarları sonra ise askeri gücü ile Anadolu topraklarına girdiği yine yazılı belgelerden öğrenilmektedir. Bu ilişkiler doğal olarak özellikle İç Anadolu, Doğu Akdeniz ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde etkileşimini göstermiştir. Bu ilişkilere rağmen Anadolu soyluları yazıyı öğrenmeyi gerek görmemişlerdir. Belki bu olayda Mezopotamyalı tüccarların bu kentlerde kabul görmemesi yatmaktadır. Akad kralı Naramsin'in ordusuna, Anadolu'daki 17 kent devletinin sağladığı Hatti Kralı Pampa başkanlığında, yerel askerlerinden oluşan bir ordunun karşı geldiği yine yazılı belgelerden öğrenilmektedir. Bu bilgi bu evredeki beylik ya da kent devletlerinin Anadolu'daki sosyo-politik rollerini bir nebze de olsa ortaya çıkarmaktadır. Kent devletlerinin kendi özel orduları olduğu, bu orduların gerektiğinde müşterek düşmana karşı birleştirildiği, halkın da gerektiğinde belki

⁴⁶ Akurgal 1996:205

⁴⁷ Korfmann 1989:şek.3'deki har.

askere çağrıldığı gibi bilgiler ortaya çıkmaktadır. Kent devletleri arasında siyasi bir birlik henüz kurulamamıştır. İTÇ'nin bitiminden sonra gelen dönemde Hitit Devleti'nin kurulma safhasında büyük kent beyleri arasındaki yazışmalarla öğrenilen, büyük kent beyliğine bağlı küçük kent beyliklerinin de varlıklarını, MÖ 3. bin yılın son çeyreğine de taşıyabiliriz. Küçük bir kent devleti tanımı olarak, verimli bir ovada ya da ticaret yolu üzerinde, çevresindeki köy yerleşmelerine hakim, köylülerle beraber küçük bir askeri gücü olan bir kent yönetimi tanımı yapılabilir. Büyük kent devleti ise bu küçükleri kontrol edebilen kent devletidir. Bu açıdan İTÇ III. evre için rahatlıkla "Beylikler/Kent Devletleri Dönemi" adını verebiliriz. İlginç olan bu beyliklerin başkentlerinde çok azı hariç kazıların çok geniş alanlarda açılmamasından dolayı yerleşim özellikleri bilinmemesine karşıt ölü gömme geleneklerinin anlaşılmasıdır. Bu beylikler yalnız İç Anadolu bölgesi'ne has değildir. Akdeniz bölgesi, Batı Anadolu Bölgesi ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde de kent devletleri vardır. Yukarıda anlatıldığı gibi, Anadolu'daki soylular yalnız bu yöre ile kısıtlı kalmamıştır. Doğu Anadolu'da Norşuntepe, kuzeybatı'da Kanlıgeçit, Hisarlık/Troya, batıda Limantepe, güneyde Karataş Semayük, Gözlükule, İç Anadolu'da Konya Karahöyük, Kayseri Kültepe, Çorum Eskişehir ve Alacahöyük, Güneydoğu'da Titriş, Kazane, Lidar, Gedikli Karahöyük, Zincirli, Kargamış, Harran gibi yerleşmelerde de soylu ve seçkin sınıfın idare ettiği devletlerinin var olduğu anlaşılmaktadır. Yukarıda sayılanlar en azından kazısı yapıldığı için bilinen yerlerdir. Anadolu'da yüzey araştırmalarında saptanan ve bu dönemi temsil eden, çok büyük alanları kapsayan yerleşmelerin de varlığı da inkar edilemez. Böyle yerlerde gerçekleştirilecek kazılar belki yeni beylik başkentlerini ortaya çıkaracaktır. Kent devletlerinin sayısının çok olduğu iddia edilebilir Karadeniz'li prensler olarak nitelendirilen beylerin idaresindeki küçük toplulukların, İTÇ III. evrenin sonunda, İç Anadolu Bölgesinin kuzey ucunda, Karadeniz Bölgesi'nde Karadeniz dağ silsilesinin güney kesimindeki vadi ve yaylaları yurt yeri olarak seçtikleri ve buralarda o devirde Anadolu'nun diğer yerlerinde olduğu gibi küçük kent devletleri kurdukları anlaşılmaktadır. İlginç olaylardan biri bu kültürü yaratanlara ait yerleşmelerinde ziyade mezarlıklarının ortaya çıkarılmasıdır. Bu mezarlıklarda altın, gümüş gibi soylu madenlerin yanı sıra bakır, tunç, kurşun vd gibi madenlerden de çok sayıda buluntu ele geçmiştir. Buluntulardan bu devrin zanaatkarların ustalıklarını konuşturdukları anlaşılmaktadır. Gerçekten maden işçiliği ve kuyumculuk günümüz kuyumcularının seviyesine ulaşmıştır. Anadolu'da bu dönemde çok sayıda kent, çevresindeki köy niteliğindeki küçük yerleşmeleri de idaresi altına alarak kent devleti şekliyle ortaya çıkmasına rağmen birleşerek büyük bir devlet kuramamışlardır. İşte, bu kent devletlerinin birleştirilip büyük bir krallık haline dönüşmesi ise bu evreden sonra gelen Orta Tunç Çağı'nda kökeni Neşa'lı/Kaniş'li/Kültepe'li olan ve günümüzde Hitit adı verilen devlet tarafından gerçekleştirilecektir.

Bu dönemin kültür öğelerini kısaca göz attığımızda, yapı malzemesi seçimi önceki evreler gibidir. İç Anadolu, Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde taş temelli, kerpiç duvarlı, düz damlı yapılar görülmektedir. Akdeniz Bölgesi'nde ahşap ağırlıklı yine kerpiç malzemenin kullanıldığı yapılar vardır. Bazı büyük kentlerin kentsel açıdan planlandığı izlenmektedir. Yöneticiler kentin cadde, sokak, aralık gibi bölümlerle adalara ayırdığı yerleşmelerde mevcuttur.

Çanak çömlek endüstrilerinde, İTÇ II. evrenin mal grupları devam etmekle beraber İç Anadolu Bölgesi'nde evrenin sonunda boyalı mal örnekleri ortaya çıkmaktadır. Doğuda Karaz malı örnekleri ağırlığı korumakla beraber, Malatya-Elazığ yöresinde yalnız bu yöreye has boyalı maldan kaplarda kullanılmaya devam edilmiştir. Bu boya bezemeli mallar daha geniş bir alanda üretilmişlerdir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi, diğer evrelerde olduğu gibi Kuzey Mezopotamya, Kuzey Suriye etkileri taşımaktadır.

Ölü gömme geleneklerinde bazı değişiklikler izlenmektedir. Basit toprak mezar, küp mezar, sanduka mezar tiplerine oda mezar tipinde bu evrede ilave olduğu gözlenmektedir. Oda mezar şimdilik yalnız Alacahöyük-Horoztepe mezarlıklarında görülmektedir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde ise dönemin sonunda ölülerin yakıldıktan sonra urne adı verilen çömleklere konduğu bir geleneğinin ortaya çıktığı Gedikli Karahöyük yerleşmesi ile anlaşılmıştır. Karahöyük'de ayrıca anıtsal oda mezarlar olasılıkla yeni göçlere bağlı olarak geleneklerdeki değişimlere işaret etmektedir.

İlk Tunç Çağı'nın ilk iki evresi gibi İTÇ III evresini de Anadolu'nun coğrafik bölgelerine göre irdelersek:

Trakya ve Marmara Bölgesi:

Trakya'nın iç kesimlerinde, Balkanların Ezero-Sveti Krilovo ve Mihaliç tipinde çanak çömlek parçaları veren düz yerleşmelere rastlanmıştır. İlk Tunç Çağı'nın sonuna doğru bölgede yerleşme yerlerinde azalma olmuş ve kökeni Anadolu olduğu anlaşılan yerleşmelere Kırklareli Kanlıgeçit ve Edirne Sülecik buluntu yerlerinde ele geçmiştir. Bu tür yerleşmeler Trakya'nın iç kesimlerinde Anadolu kökenli ticari merkezler olarak yorumlanmaktadır. Özellikle **Kanlıgeçit**'de M. Özdoğan yönetimli kazı, Troya benzeri *megaronlu*, kutsal alanlı bir şato yerleşimini ortaya çıkarmıştır⁴⁸. Bu küçük kentin Troya gibi bir alt şehiri de bulunmaktadır. Olasılıkla çevredeki maden yataklarını işletmek amacıyla koloniler kurulmuştur.

Hisarlık/Troia'nın II. kentinin geç safhaları, III. ve IV. Kentleri İTÇ III. evreye konmaktadır. On yıl öncesinin birçok yayınında Blegen'in yaptığı kronolojiye uygun olarak Troya III-V. kentleri İTÇ III. evreyi temsil etmekteydi. Troya V'i kentinin İTÇ'ndan OTÇ'na geçişi gösterdiği artık kabul edilmektedir. Troia IV. kenti öncekiler kadar zengin değildir.

⁴⁸ Özdoğan 2000a:73-77

Genel olarak MÖ 3. bin yılın sonları ile MÖ 2. bin yılın başında Karadeniz'in kuzeyinden ve Balkan'ların bazı yörelerinden Trakya'ya uzanan bazı göçlerin var olduğu bilinmektedir. Bu toplulukların ait konaklama yerlerinin, göçer oldukları için Meriç ve Ergene havzası dışında Trakya'da saptanamadığı ileri sürülmektedir

Yortan Mezarlığının mezar armağanı olarak bırakılan kaplarının bazıları, "C" malından yapılanları İTÇ III. evreye tarihlenmektedir. Troya III ve IV. kentlerinde bulunanlara benzeyen kap tipleri mevcuttur. **Yortan** Mezarlığı'nın bu şekilde 1000 yıllık bir süreyi kapsadığı anlaşılmaktadır.

Ege Bölgesi:

Bu evrede, Ege kıyı oluşumunun günümüzden çok farklı özellikler taşıdığı Büyük ve Küçük Menderes, Gediz gibi büyük nehirlerin ağızlarında büyük körfezlerin var olduğu ve bu körfezlerdeki kıyı kentlerinin bazılarının önemli yerleşmeler olduğu kabul edilmektedir. Antik belgelerde Ege ve İç Ege'deki antik kentlerin mitoslarında batıdaki büyük kentlerden gelen kolonistlerin bu kentleri kurdukları yazılıdır. Ama gerçekte bu yerlerin daha önceki çağlara ait küçük yerleşmelere sahne olduğunun anlaşılmasıdır. Belki tüm antik kentlerde tabakalanmaya yönelik kazılar yapılsa buralardaki yerleşim tarihinin İTÇ hatta Kalkolitik Çağ'a kadar geri gittiği saptanabilecektir. İTÇ III. evrede Ege Bölgesi'nde yerleşme sayısında bir azalma görülmektedir. İTÇ III. yerleşmelerinin büyük kısmı **Panaztepe** gibi MÖ 2. bin yıl yerleşmelerinin altında uzanmaktadır. İTÇ III. evrenin sonunda Panaztepe'de bu evre ile ilgili yerleşim kalıntıları bulunmuştur. İTÇ III. evresinde yerleşme sayısında azalma vardır. Bunun sebebi kentleşme olmalıdır. Köylüler kentlerde toplanmaya başlamıştır.

Akdeniz Bölgesi:

Batı Akdeniz Bölgesi de **Karataş-Semayük** ve **Bademağacı/Kızilkaya** ile temsil edilmektedir. Bu ilk yerleşmenin VI. Tabakasında ortada dinsel anlamlı büyük ocaklı *megaron* tipi yapıların özenle inşa edildiği görülmektedir. Taş temel üzerine kalıpla üretilmiş kerpiten duvarlı yapılardır. Tepenin ve köyün ortasında bir kuyu açılmıştır. Bu tip kuyular, düşman tarafından oluşan bir tehditte yerleşiklerin susuz kalmaması amacıyla yapılmaktadır. Kırmızı ve gri yüzey renkli açıkta malından, çark yapımı, çift kulplu tankard, devetüyü ve kırmızı malından çark yapımı tabak ve kapaklar, yeni tipte çömlekler bu tabakadaki yerleşmenin kullandığı kaplardır. Bu evrenin mezarlığı başka bir yerdedir. Henüz keşfedilmemiştir. R. Duru yönetiminde kazılan Bademağacı'nda ise ortadaki büyük avluya radial şeklinde sıralanan *megaron* ya da *megarona* benzeyen planlı yapılar bulunmaktadır. Sivil yapıların çevrelediği avluda ise olasılıkla beyin yaşadığı yönetim yapılarının var olduğu zannedilmektedir. İTÇ II. evredeki yamaç taş döşemesi bu evrede de kullanılmıştır.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin bir uzantısı gibi duran Doğu Akdeniz Bölgesi, hem **Gözlükule** hem de Amik Ovası yerleşmelerinden gelen bilgilerle tanımlanmaktadır. Gözlükule'nin İTÇ III evresine konan yerleşiminde olasılıkla soyluların yaşadığı kalın kerpiç duvarlı surlu bir kentin ne yazıkki çok az bir kısmı gün ışığına çıkarılabılmıştır. Sur duvarının içinde sivil mimari örneklerden yapılan bulunmuştur. Dönemin sonunda boya bezemeli kapları ile dikkat çeken bir kültür ortaya çıkmıştır. Bu evrenin önemli depo buluntularından birinin günümüzde **Viranşehir** olarak bilinen antik Soloi kentinde ortaya çıkışıdır⁴⁹. Burada tamamen İç ve Kuzey Anadolu Bölgesi yerleşmelerinde bulunan ve maden buluntulardan oluşan bir define ele geçirilmiştir. Çalpara gibi Kuzey Anadolu Bölgesi mezarlarında ele geçen bu bulguların burada ne aradığı bilinmeyen bir sorudur. Amik Ovası **Tell Açıana** ve **Tell el Cüdeyde** yerleşmelerinin İTÇ IIIA evresi yerleşmelerinde (I evresi) az sayıdaki Saklı astar bezemeli mal türünün yanısıra Kırılğan portakal renkli yöresel malın, karaz malının ve İTÇ I evresinden beri Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da var olan Basit yalın mal örneklerinin devam ettiği anlaşılmıştır. Kahramanmaraş ile Niğde'nin güneyi Doğu Akdeniz Bölgesine sokulmaktadır. K.A. Yener başkanlığında Niğde Celaller Köyü'nde Kestel maden galerilerinde gerçekleşen kazı çalışmalarında bulunan ve Yener tarafından İTÇ üretimi olarak tanımlanan bazı çanak çömlek parçaları, buradaki bazı galerilerin İTÇ'nde açıldığını ortaya çıkarmıştır. Yener ve ekibi madende az miktarda da olsa var olan Kasiterit'ten dolayı, bu galerilerin kalay madeni çıkarmak amacıyla açıldıklarını iddia etmiştir. Ekip, bu savlarını kanıtlamak amacıyla madenin çok yakınındaki **Göltepe** yerleşme yerini kazmıştır⁵⁰. Bu yerin Kestel Madeni'nde çalışanlar tarafından iskan edildiği de iddialar arasındadır. Gerçektende bu yerde çok sayıda maden kalıbı, pota, çuruf ve maden ezgi taşları bulunmuştur. Burada oturanlar alelacele ile yapılmış gibi görünen çukur barınaklarda yaşamışlardır. Barınakların üst kısımları dal-örgü tipinde tamamlanmıştır. Bu yapıların bir kısmı atölye vazifesi görmüştür. Göltepe yerleşmesi, Anadolu'da ilk defa kazılan bir madenci köyüdür. Bu açıdan çok önemlidir. Kestel maden ocağının çalıştırılması ise İTÇ III evreden daha eskiye götürülmektedir. Yalnız bu madenin kalay elde etmek amacıyla açıldığı günümüzde maden tarihçileri tarafından tartışılmaktadır.

İç Anadolu Bölgesi:

Bu dönemde Anadolu'nun çok büyük bir kısmını kapsayan İç Anadolu Bölgesi'nde yöresel farklıların yanısıra kent beyliklerinin geliştiği hatta ortak düşmana karşı birleşik ordu kurup karşı çıktıkları komşu bölgelerdeki yazılı belgelerden bilinmektedir. Kültür grupları birbiri içine girdiği için bölgeyi kültürlere göre yörelere ayırmak zordur. Yine de Kayseri-Niğde-Aksaray grubu,(Kaniş Kültürü), Eskişehir-Yukarı Sakarya grubu, Ankara grubu, Konya

⁴⁹ Bittel 1940:183-197

⁵⁰ Bak: Göltepe kaynakçası

grubu, Çankırı-Çorum-Tokat grubu (Kafkas kökenli budunların Kültürü), olarak kültür grupları ayrılabilir. Bu kültür gruplarını genel özelliklerine göre sıralarsak:

Kaniş Kültürü: İTÇ son evresinde bölgenin en önemli krallığı Kaniş'dir. Suriye'deki Ebla Krallığı'nın yazıtlarına da giren antik Kaniş (Hitit Dönemi Neşa kenti), günümüz Kayseri **Kültepe/Karahöyük** yerleşme yerinin 11-13. tabakalarındaki yerleşimler bu evreyi simgelemektedir. Bu evrede Kaniş'de, *megaron* planlı büyük bir mekanı çevreleyen küçük odalardan ibaret bir sarayın varlığı ortaya çıkarılmıştır. Büyük mekanın ortasındaki anıtsal ocak, tam karşısında Kaniş beyinin oturduğu kısım (?) ile yapı Anadolu ögeleri taşımakla beraber Suriye'deki sarayları da planı bakımından hatırlatmaktadır. İç Anadolu Bölgesi'nde diğer İlk Tunç Çağı yerleşme yerlerindeki kazılarda da bu şekilde düzenlenmiş planlı yapı henüz bulunmamıştır. Taş temelli kerpiç duvarlı yapı özenle ahşap takviyelerle inşa edilmiştir. Yapı çeşitli evrelerde birbirine yakın planlarda yeniden inşa edildiği gözlenmektedir. En son yapı katındaki yapıda yine Kayseri yöresine has dinsel nesnelere ele geçmiştir. Bunlar su mermerinden yapılmış oturur pozundaki tanrıca heykelticikleridir. Bunların ana tanrıçayı simgelediği tahmin edilmektedir. Kültepe'de mermerden yapılmış tanrı, tanrı ile tanrıça ve tanrı gruplarını gösteren küçük yassı disk biçimli idollerden de çok sayıda buluntu bu evrede ele geçmiştir. Bu şematik figürlerin yuvarlak disk biçimli vucutlarında da çizilerek ve oyularak yapılmış yuvarlak bezemeler de dinsel anlamdadır. Bu tip idollerin Aksaray yöresine kadar geldiği Acemhöyük buluntuları ile kesinleşmiştir. Kültepe'de de Kapodokya Seramiği ile Geçiş Dönemi Seramiği (*Intermediate*) adı takılan boya bezekli mallardan çok sayıda tüm kap elde edilmiştir. Kapodokya malının kökeni hakkında fazla bilgi yoksa da Kuzey Suriye kökenli olduğu tahmin edilir. Bunlar sarı-portakal ve kahverengi astar üzerine koyu kahve ve siyah boya ile yapılan bezemeleri ile dikkat çeker. Kapın boyunu üzerinde metop şeklinde bezekleri çoğunluktadır. Bu bezemelerin uygulandığı kapların keskin omurgaya sahip olmadığı görülmektedir. Tipik biçimler gaga ağızlı testiler ile yayvan kaselerdir. "*Intermediate*" adıyla bilim dünyasına giren geçiş malı ise İç Anadolu Bölgesi'nin doğusuna yayılmıştır. Yayılım, Konya Karahöyük'e kadar uzanmaktadır. Bu mal grubunun Delice Çayı çivarındaki örneklerine Delice malı adı takılmıştır. Çıradere yerleşme yerinde bulunan boya bezemeli kaplarda buna çok benzeyen maldandır. Bu malda krem astar üzerine kırmızı boya ile özenli bezemeler yapılmıştır. Yiv bezemeli örnekleri de vardır. Bezeme örnekleri olarak da çapraz bantlar, birbiri ile kesişen çizgiler, şevron ve baklava motifleri izlenmektedir. Bu malın en çok kullandığı kap biçimi tek kulplu fincandır. Çift kulplu basık çömlek biçimli kaplara da uygulanmıştır. Ayrıca, kırmızı ve koyu kırmızı yüzey renkli astarlı ve açık mal örnekleri de MÖ 2. bin yıl Hitit Dönemi çanak çömleklerinin öncüsü olan bir mal türüdür. Kaniş'in Mezopotamya ve Kuzey Suriye ile MÖ 3. bin yılın sonunda ticaret ilişkilerinin başladığı, bu yörelerden ithal edilen şişe biçimli kaplar, maden kaplara benzeyen

kaseler, silindir biçimli mühürlerin varlığından anlaşılmaktadır. Kaniş'in batıya yönelik ticaret ilişkileri içinde olduğu da batı kökenli kase, depas, iki kulplu bardak gibi kap tipleriyle belgelenmektedir. Büyük olasılıkla Kaniş'deki MÖ 3. bin yıl sonu yerleşmesi batı ile güneydoğu arasında var olan ticaret ağının merkezi durumundaydı. Kaniş'in bu ticari konumu MÖ 2. bin yılı başında Asur'lu tüccarların buraya rahatlıkla gelip bu ticarete katılmalarına yol açmıştır. Aksaray'ın batısında yer alan ve MÖ 2. bin yıl başında Asur Koloni Çağı'ndaki Puruşanda olduğu sanılan **Acemhöyük**'ün MÖ 3. bin yıl sonu yerleşmesinde, açık zemin üzerine kırmızı ve kahverengi boya ile geometrik motiflerle bezenmiş "Kapodokya Seramiği" adı verilen çanak çömlek örnekleri ile yine boya bezekli, "Geçiş Dönemi Seramiği"nden kaplar bulunmuştur.

Acemhöyük'de ismi tam kesinleşmeyen MÖ 3. bin yıl yerleşiminin de Niğde yöresindeki gümüş madenlerini ürettiği ve bunların ticaretini kontrol ettiği söylenebilir. Niğde yöresi yalnız gümüş değil kalayın da var olduğu bir bölgedir. (bak. Akdeniz Bölgesi Kestel Maden Ocağı ve Göltepe). Acemhöyüğü'nün Kültepe gibi bir beylik başkenti olup olmadığı tam anlaşılamamıştır. Yerleşme yerinin MÖ 2. bin yılının başında oynadığı siyasi rolden dolayı MÖ 3. bin yılının sonunda da bir başkent olduğu yorumlanabilir. Kültepe kültür grubunun dağılım ve etkileşim alanını saptamak zordur.

Kafkas kökenli budunların kültürü:⁵¹ Çankırı yöresinden Gümüşhaneye kadar ulaşan ince bir kuşakta, büyük olasılıkla Kafkasya kökenli bir kültürün MÖ 3. bin yılın son iki yüzyılında ortaya çıktığı görülmektedir. Bu kültür güneyden çok Orta Karadeniz Bölgesi ile ilişkilidir. Çankırı, Çorum, Amasya, Tokat'ın yer aldığı alanda, bu kültürün en önemli yerleşmesi, Orta Karadeniz Bölgesi sınırına çok yakın olan Alacahöyük'tür. H.Z. Koşay yönetiminde 1935-39, 1948, 1964-65 yıllarında kazılan **Alacahöyük** (Çorum) yerleşmesinin ilk yıllarında tabakalanmayı amaçlayan derin sondajında 13 kral/Kraliçe mezarına rastlanması bir yerde Türkiye arkeolojisinin büyük şansı olmuştur⁵². Troya, **Eskiyapar** ve Gözlükule'deki soylu sınıfların bir devamı olan bu kralların belki kentin içinde ya da hemen yanında, olasılıkla kent kapısının yakınında bir alanı mezarlık alanı olarak seçmeleri şaşırtıcıdır. Mezarlık alanı olarak kesin olmamakla beraber Yukarı kent ile Aşağı kent arasında bir yer seçilmiş olabilir. Bu seçimde, ölü ruhlarının yerleşme içinde kalması kadar başkaları tarafından soyulmaması da rol oynamıştır. Alanın çevresi üstteki Hitit Dönemi kenti tarafından kaplandığından İTÇ yerleşmesi hakkında fazla bir fikir edinilememiştir. Hatta İTÇ kentinin bir sur ile çevrili olup olmadığı bile bilinmemektedir. Ortaya çıkar birkaç basit ev, sivil yapılarıdır. Alacahöyük'ün soylu sınıfa mensup bireyler, erkek, kadın ayrımı yapılmadan aynı plan ve teknoloji ile inşa edilmiş mezarlara dinsel ve günlük hayatta kullandıkları eşyalarla birlikte gömülüyordu. Mezar içinin bir yatak odası gibi hazırlanmasına dikkat edilmiştir. Oda biçiminde olan mezar boyutları ölünün, toplum içindeki sosyal durumu ile ilişkili olarak

⁵¹ Bu kültür Y. Yakar tarafından Pontik Bölgesi kültürü olarak isimlendirilmiştir. Yakar 1985

⁵² Bak: Alacahöyük kaynakçası

değişmektedir. Mezar boyları 3 ile 8 m arasında değişmektedir. Genişlikleri de 2 ile 5 m arasındadır. Derinlikleri 1 m'yi bulmaktadır. Mezar çukuru açıldıktan sonra ahşap takviyeli duvarlar çamur harç ile örülmüştür. Mezarın üstü önce ahşap sonra da toprak ile kaplanmıştır. Defin işleminin akabinde büyük baş hayvanların diğer aile bireyleri ve akrabalar tarafından yendiği bir törenin yapıldığı da anlaşılmaktadır. Mezarlarda ele geçirilen çeşitli nesnelere arasında ses çıkaran ve ilkel müzik aletleri olarak kabul edilen sistrum ve çalpara gibi nesnelere varlığı defin işleminin de pek sessiz sedasız geçmediğini delillenmektedir. Bu törenlerde ağıtlar ve belki de danslar bu ilkel müzik eşliğinde uygunuyordu. Mezarlardaki tüm buluntular, birkaç yüzyıl sonra Hitit Devleti'nin kurulduğu bu yörede yaşayan soylu sınıfın belki de halkın dinsel törenlerine ait bilgiler vermektedir. Halkın da bu şekilde gömülmediği küp, sanduka mezar ve basit toprak mezarlara konduğu yorumlanabilir. Karadeniz Bölgesi'nde Oymağaç ve Göller gibi başka İTÇ mezarlıklarında bu şekilde gömülerin olduğu dair izler saptanmıştır. Alaca'nın soylu mezarlarında stilize geyik, boğa biçimli heykelcikleri de olan bakır/tunç güneş kursları, delikli diskler, tanrı ve tanrıca heykelcikleri kesinlikle kutsal nesnelere dir. Bu maden buluntular, Anadolu'ya yabancıdır. Mezopotamya ve Yakınoğu'dan da kültürün esinlendiği görülmemektedir. Bu buluntuların yakın benzerleri Kafkasya'da bulunmuştur. Bu açıdan Alaca, **Horoztepe**, **Göller**, **Oymağaç** Mezarlıkları, **Kayapınar**, **Mahmatlar**, vd. yerleşmelerin soylularının Kafkasya'dan geldikleri ve bu kültürün daha sonraki Hitit Kültürü'nün etkilediği hatta doğurduğu iddia edilebilir. Alacahöyük-Horoztepe'lilerin Önhitit'li olduklarına dair de iddialar vardır. MÖ 2. bin yıl insanların ölü gömme adetlerin i MÖ 3. bin yılın sonlarında yaşayan insanlardan çok farklı olduğu ortaya çıkmıştır. Alacahöyük vd diğer yerlerde yaşayan soylu sınıfın madenciliği çok iyi bildiği kesindir. Gümüş, elektron gibi maden parçalarını, bakır/tunç nesnelere üzerindeki çukurlara kakma tekniğinin yanısıra alet ve süs eşyaları üzerine kaplama ve kazıma yöntemlerinin de kullanıldığı anlaşılmaktadır. Kuzeyli madenciler, insanlarda etki yapacak her yolu, estetik açıdan meydana getirdikleri eserler üzerinde uygulamışlardır. Altın kaplar, altın açısından fakir olan Anadolu'ya olasılıkla yine Kafkasya'dan ham madde olarak getirilip, kuzeyli ustalar tarafından üretilmiştir. Boğazköy'ün İTÇ yerleşiminin Kültepe kadar önemli bir yer olduğu kesindir. Hitit kalıntılarının çok kez kaldırılamadığından bu dönem kenti açığa tam çıkarılamamıştır. Hitit Dönemi kültürünün MÖ 3. bin yıl kültürlerinden etkilendiği Kızılırmak kavsi içindeki yerleşmelerdeki bulgulardan anlaşılmaktadır.

Ankara Kültürü: Bu yörede "İTÇ II ve III kültürü" adı verilen bir kültür grubu görülmektedir. Ahlatlıbel, Karayavşan, Koçumbeli bu grubu giren bulgulara sahip yerleşme yerleridir. Bu kültürün dışı siyah içi kırmızı açıkmal örneklerinin Doğu'nun Karaz mal örneklerinin akrabası olduğu kesindir. Polatlı ise batı ile somut ilişkiler veren bir yerleşme yeridir. Delice, Alişar III,

Intermediate ve Çıradere boya bezemeli mal örnekleri bu yörede fazla bulunmaz. Kızılırmak kavsinin güneyinde de bu maldan parçalara rastlanmamıştır⁵³.

Karadeniz Bölgesi:

İlk Tunç Çağı IIIa evresinde, Karadeniz Bölgesi'nin güney kesiminde, İç Anadolu Bölgesi sınırında ve İç Anadolu Bölgesi'nin kuzey kesiminde özellikle madencilik açısından uzman toplulukların Kafkasya'dan göç ettikleri sanılmaktadır. Yerel halklara nazaran kültür açısından daha ileri boyutta olan toplulukların burada yaşayan halkları idare etmeye başladıkları sezilenmektedir. Bu toplumların yaşadığı başkentler henüz geniş bir alanda kazılmadığı için toplumun yaşam kalitesi bilinmemektedir. Buna karşılık bu topluluklar ait mezarlara konan mezar armağanları gerçekten bunların özellikle madencilikte ne boyutta ustalığa sahip olduğunu belirlemiştir. **Dere Mahallesi /HoroztepeMezarlığı** ve **Göller Mezarlığı** bunlara örnektir. Karadeniz'in kıyısında Karadeniz sıra dağlarının kuzey kesiminde ise güney tarafa nazaran çok farklı bir kültür doğmuştur. Bu kültür yine madencilik açısından çok ustadır. Arsenli tunçtan ürettikleri silahların çokluğu bu toplulukların pek barış içinde yaşamadıklarını göstermektedir. Yapıları Karadeniz kıyılarında en çok var olan ham maddeye göre inşa edilmiştir. Dal örgünün daha gelişmiş bir tipi olan tomruk evlerin varlığı bu evreyi en iyi temsil eden **İkiztepe** (Samsun) yerleşmesinde görülmektedir⁵⁴. Temelsiz tomruk evlere ait ancak tabanlar ve sıra parçaları elde edilmektedir. İkiztepe İTÇ III. evre ise sivil mimari dışında yüzlerce mezarın bulunduğu mezarlıkla ilgiyi çekmektedir. Bu mezarlarda yatırılan ölümler hiç bir mimari özelliği olmayan toprak mezarlara uzatılarak yatırılmıştır. Buna karşılık Anadolu'nun diğer yerlerinde değil İTÇ III. evre, I ve II. evrede bile *hocker* tipi büzülerek gömülme izlenmektedir. Samsun Tekeköy mezarlığında da boylu boyunca uzatılarak gömmenin oluşu bize gerçekten Karadeniz kıyısında yaşayan toplulukların Anadolu'nun diğer halklarından farklı düşüncesini doğurmaktadır. Bunlar Karadeniz'in diğer kıyılarında oturan halklarla akrabadır. Yine de bu halkların İTÇ III evrede İç Anadolu Bölgesi toplulukları ile ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. Kazı başkanı Ö. Bilgi bu toplulukların Hind-Avrupalı olduklarını iddia etmektedir. İkiztepe'lilerin arsenli tunçtan yapılmış silah ve aletleri, sivil mimarlık örnekleri içinde az sayıda ele geçmiştir.

Doğu Anadolu Bölgesi:

Yukarı Fırat yöresinde Keban ve Atatürk Baraj göl suları altında kalacak alanlarda kazılan birkaç yerleşme ile **Arslantepe** gibi uzun yıllardır, sebatla kazısı devam edilen yerden gelen bilgiler Doğu Anadolu Bölgesi'nde bu çağın özelliklerini anlamamıza yol açmıştır. Malatya-Elazığ-Muş ovalarında Karaz

⁵³ Omura 1995:232-233

⁵⁴ Bak: İkiztepe Kaynakçası

kültürü öğeleri yine hakim kültür ögesidir. Malatya-Elazığ ovalarındaki boyalı mal örnekleri daha geniş bir alana yayılmıştır. Altınova'daki **Tepecik** ve **Korucutepe** gibi bir köy yerleşmesine karşıt **Norşuntepe** gibi bey konağına sahip yerleşme ile karşılaşılmaktadır. Yörede Doğu Anadolu'nun geleneksel Karaz malı, Orta Anadolu'nun yivli kaplarını hatırlatacak şekilde diagonal olarak yivlendirilmiştir. Korucutepe'de birbirinin içine geçmiş üç adet kollu ocakları burada dini törenlerin yapılmış olduğunu akla getirmektedir.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi:

Yörenin Fırat ve Dicle nehirleri boyunca yer alan yerleşmelerinde, İç Anadolu Bölgesi'ne giden ticaret yolları üzerindeki yerleşmeler çok gelişmiştir. Yerleşme yoğunluğundaki artış, kentlerin çevresine kurulmuş küçük köylerden kasabalara kadar belirgin bir hiyerarşik bir düzenin varlığını işaret etmektedir.

Suriye Tell Mardik Höyüğü'nün antik Ebla kentini barındırdığı burada bulunan çok sayıda yazılı belge ile anlaşılmıştır. Bu belgelerde Ebla krallarının Fırat ile Asi nehirleri arasında Toroslar'dan Hama'ya kadar olan bölgeyi hakimiyetleri altına aldıkları ve uluslar arası ticarete Mezopotamya'daki diğer kent devletleri arasında önemli bir yer tuttıkları anlaşılmıştır. Evrenin başında Mezopotamya Akad Dönemi ve Amik Ovası I evresi ile çağdaş olan dönemde Akad krallarının batıya Amanos Dağları'na Sedir ağacı elde etmek amacıyla seferler düzenlendiği bilinmektedir. Gerçekte bu seferlerin amacının Sedir ağaçları elde etmekten çok gümüş gibi maden yataklarına yönelik olduğu iddia edilebilir. Akad'lılar Ebla'nın kuzey yöreleri ile olan ticareti önlemek istemişlerdir. Diyarbakır yöresinde Pir Hüseyin'de bulunan stel, Akad'ların Ergani-Silvan yöresine yine bakır yataklarını sahip olmak için giriştikleri seferlerle ilgili olmalıdır. Bu sefer için Mardin yöresinden gelip Dicle'nin kaynağına kadar ulaşmıştır. Ması Dağı'ndan geçen ticaret yolu da olasılıkla maden ticareti içindir. Akad'lıların yaklaşık olarak MÖ 2.250 tarihlerinde, Ebla'yı yıkmaları yörede yer alan ve Ebla'ya bağlı küçük beylik merkezleri olan Kargamış ve Harran gibi önemli kentleri bir müddet etkilemiştir. Tell Mardik'de bulunan yazılı belgelerden Harran'ın yönetim kadrosu ile ilgili somut bilgiler elde edilmiştir. Akad etkisinden sonra da Ebla bir müddet yörenin ticaretini elinde tutmuştur. Kuzeyde Fırat Nehri boyunca özellikle nehrin kolay geçilebildiği yerlerdeki kasabalar büyümüş ve kentleşmiştir. Bunlar içinde Türkiye-Suriye sınırından başlayarak Kargamış, Tiriş, Samsat, Lidar gibi yerleşmelerin önemli kentler olduğu anlaşılmaktadır. Gerçekten **Lidar** İTÇ III. evre yerleşmesi kent özellikleri taşımaktadır. Kentin hemen yanındaki çömlekçilen mahallesi buna en iyi örnektir. At nalı biçimli fırınlardan iki katlı gelişmiş fırınlara kadar çok sayıda örnek bulunmuştur. Fırınlara kubbeli fırın tipinde olduğu anlaşılmaktadır. Fırat'a yakın konumda olmasına karşıt büyük olasılıkla ticaret yolu üzerinde yer alan **Tiriş** ise anıtsal bir kenttir. Kentde yukarı kent, aşağı kent hatta sur dışı varoş yerleşmeleri ile çevresinde çiftlik yapıları yer almaktadır. Kent cadde ve sokaklarla ayrılmış mahaller şeklindedir. **Samsat** Höyüğü'ndeki kazılarda İTÇ

III evresine o kadar küçük bir alanda inilmiştir ki değil yerleşim planını kültürün özellikleri bile tam anlayamamıştır. Türkiyenin en büyük höyüklerinden biri olan Samsat'ın İTÇ III yerleşiminin de anıtsal olması gerekmektedir. İTÇ IIIA evresi yerleşmeleri Güneydoğu Anadolu'daki Gaziantep, İslahiye, Altıntop Ovalarında bulunmaktadır. Tilmen Höyük ve **Gedikli-Karahöyük** kazılarının yetersizliği yine bu evre yerleşim dokusu konusunda fikir alamamıza yol açmıştır⁵⁵. Gedikli'deki anıtsal oda mezarlar belki bu evreye sokulabilir. İTÇ IIIB evresi ise Mezopotamya'daki Ur Hanedan Dönemi ile çağdaştır. Yukarıda adı geçen kentler önemlerini korumaktadır. İslahiye Ovası'nın büyük yerleşmelerinden biri olan **Gedikli-Karahöyük** kremasyon mezarlığı İTÇ sonunda bölgede büyük değişikliklerin olduğuna işaret etmektedir. Ölüler kısmen yakıldıktan sonra *urne* denebilecek büyük çömleklere konması Anadolu İTÇ gömüt gelenekleri için yabancıdır. Ayrıca bölgede bu dönemin sonunda hipoje olarak adlandırılan büyük oda mezarların varlığı görülmektedir. Bunlardan birinin Fırat Nehri kıyısındaki Harabebezikan'da olduğu sanılmaktadır. Köylülerin bulduğu bir depo buluntusunun böyle bir mezarda ele geçtiği yorumlanmaktadır. **Oyulum Höyük**'de İTÇ sonuna tarihlenen bir mezarlığın var olduğu haberdar edilmektedir. İTÇ III-IV evresine tarahlenen bu mezarlık bu evreyi temsil eden gömüt armağanlarına sahiptir⁵⁶.

Kaynak: Harmankaya, S. - B. Erdoğan, TAY - Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri-4a/4b: İlk Tunç Çağı, TASK Vakfı Yayınları, Takım ISBN 975-6637-08-0, Cilt ISBN 975-6637-09-9, İstanbul, 2002.

⁵⁵ Bak: Gedikli Karahöyük Kaynakçası

⁵⁶ Bak: Oyulum Höyük kaynakçası